

Хизан патал журнал

Дагъустандин Дишегъли

№ 6 / 2024

ISSN 0134-4250

Дурейя
Зиядова

*Заз гъамиша
жувакай юрист
жедай чал
чидай!*

Сагъламвал
Хизандин йис
Жуван кар
Меденият
Шиират

«Женщина Дагестана»
на лезгинском языке
№ 6/2024

Учредитель:

Агентство информации и печати
Республики Дагестан

Главный редактор

Х. А. Шапилова j-dag@mail.ru

Редакционная коллегия:

заместитель главного редактора

С. Х. Булгаева sulgi65@mail.ru

Ответственный секретарь

Н. М. Керимова kerimk@mail.ru

Редактор русского выпуска

Г. Х. Асадулаева musaeva_gulnara@mail.ru

Редактор аварского выпуска

Б. Ш. Мухидинова bahu4y@mail.ru

Редактор даргинского выпуска

П. Г. Вагидова vagidova.2024@mail.ru

Редактор кумыкского выпуска

П. Х. Хайбуллаева bike-1970@mail.ru

Редактор лакского выпуска

А. Ю. Абдурахманова delia25@mail.ru

Редактор лезгинского выпуска

Н. Н. Ибрагимова shikhnabieva1981@mail.ru

Редактор табасаранского выпуска

С. М. Исрафилова suvaynat@mail.ru

Корреспонденты:

А. Тажудинова

В. Рагенова

Р. Бакидов

Заведующая редакцией

С. М. Гамзатова

Художественный редактор

Г. А. Курбан-Адамова guleymat@mail.ru

Адрес редакции и издателя:

367018, Республика Дагестан,

г. Махачкала, пр-т Насрутдинова, 1а.

j-dag@mail.ru; zhenshina_dag@e-dag.ru

Журнал отпечатан в типографии:

ГАУ РД Издательский дом «Дагестан».

г. Махачкала, пр-т Насрутдинова, 1а.

Телефоны редакции:

65-00-36, 65-00-37, 65-00-39, 65-00-40.

Официальный сайт

журнала «Женщина Дагестана»:

женщинадагестана.рф

Дата выхода в свет 22.12.2024 г.

Формат бумаги 70 x 100 1/16.

Объем: 5,5 усл. печ. л.

Заказ № 111. Тираж (4061) 700 экз.

Журнал для семейного чтения. Издается с 1957 г.

Выходит на аварском, даргинском, кумыкском,

лакском, лезгинском, русском, табасаранском

языках один раз в два месяца.

Свидетельство о регистрации СМИ ПИ

№ ТУ05-00429 выдано Управлением Федеральной

службы по надзору в сфере связи, информаци-

онных технологий и массовых коммуникаций по

Республике Дагестан.

Арт-директор – М. Ю. Моллакаев (MagNazar)

Фотограф – Б. Д. Курбанов

Къилер

2. Пешекар
«Заз гъамиша жувакай юрист жседай
чал чидай!»
6. Сагъламвал
Ипотератия виридаз хийирлу я!
10. Илим ва уьмуьр
«Куь институтда бомба
туькгуьзавани?»
14. Пешекар
«Заз хуси фикир авай аялар хуи я...»
18. Хизандин йис
Уьмуьрдин метлеб - аялар
22. Жуван кар
Вичин чка къунвай инсан
26. Уьмуьрдин агъвалатар
Муьгуььббатдин имтигъан
30. Меденият
Театрдикай рахан
34. Стлал Сулейманан райондин – 95 йис!
Хъсан тешикллувал аваз
38. Меденият
Мехъерар ва адетар
42. Шиират
Владик Батманов
44. Аямдин дишегъли
Мураддихъ рекъе авайди
48. Бажарагътар
Зун, Марьям Къазиева...
52. Хизандин йис
Уьмуьрни, къуьлни, муьгуььббатни
56. *Северен хам алай дишегъли*

POST scriptum
57. Философия жизни
Путь мудреца
62. Традиции
*Пальтары, человек «с больной
ногой» и шуточное воровство*

На обложках:

I – Дурей Зиядова

IV – Ирантур Г. Зимний пейзаж, 1963 г.,

Йис са легъзе хъиз...

Редактордин гаф

Ингъе чи уьмуьрдин мад са йис алатна! Чун патал а йис асантди хъанач, са къадар зегъмет алайди хъана, амма гъак! ятлани рикел аламуькъайди ва нетижаяр галайди хъана. Алатзавай йисуз чна чи журналдиз цийи ақунар гъана ва «Вири Россия – 2024» лишандик кваз алай девирдин журналистикадин XXVIII Форумди тешкил авур конкурсда «Виридалайни хъсан дизайн» номинацидай чун кIвенкIвенбурун жергедик акатна. Чаз чиз, им гъеле эвел я.

Чна жувакай кар алай са шумуд мярекатра малумарна: «Дишегълийри кыл кутан: кар къет! ийидай вахт я» тIвар алаз Грозный шегъерда кыле феи Вирироссиядин форумда чна чи журналдикай гъевесдалди ихтилатар авуна. Гъа и мярекатра Жемиятдинни гъукуматдин «Россиядин дишегълийрин Союз» тIвар алай тешкилатдин председатель Екатерина Лаховади чи журнал Кеферпатан Кавказда вичихъ тешпигъ авачир хътин дишегълийрин журнал я лагъана малумарна, гъа и гафари чакъ генани ашкъи кутуна. Къанни цIемуьжубъ лагъай гъилера яз кыле феи «Лацу дурнайрин йикъар» фестивалда иштиракна, а йикъара чун Хунзахдин, Гунибдин, Дербентдин ва Махачкъаладин агъалийрихъ – чи клелдайбурухъ галаз гуьруьшмиш хъана.

Международный илимдин «Кеферпатан Кавказдин медениятин ирс халкъарин меслятдин диб я» лишандик кваз Геленжикда кыле феи XX форумдай чаз теклиф атана. «Россиядин ва дуьньядин халкъарин медениятра дишегълийрин ирс» лишандик кваз кыле феи XXVII Международный конференцида иштиракна. Гъакни Москвадин Миллетрин кIвале кыле феи чи журналдин кылин редактор хъайи Умурагъил Шапиевадин 100 йисан юбилейдин мярекатра иштиракна. IV Международный чапдин графикадин «Къубачидин минара» тIвар алай биенналада ва «Тарки-Тау – 2024» лишандик кваз кыле феи Кеферпатан Кавказдин ктабрин фестивалда малуматрин жигъетдай амадагвал авуна ва мадни-мадни гзаф маса мярекатра иштиракна.

Уьмуьр – им виликди гъерекат авун я, чунни квехъ галаз санал, играми чи клелчяр, мадни виликди физва. Чи эхиримжиди тир цIинин йисан 6-нумра цийи йис алуькъалди акъатзавайвилай, чна квез алуькъазвай 2025-йис мубаракзав! Къуй куь кылил цийи йисуз ислягъ цавар хъурай, квехъ мягъкем сагъвал, руьгъдин ва яшайишдин девлетар хъурай – девлет Аллагъди гузвайди я къван. Мадни, куь гуьгъуьлар сархуш ва пайгар хъурай, куьн бахтлу хъурай!

A handwritten signature in black ink, appearing to be 'Xamisa Shamilova'.

Хамис Шамилова,
кылин редактор

Дурея
Зиядова

«Заз гъамиша жувакай юрист жедай члал чидай!»

Дуря Зиядиновна Зиядова – юридически илимрин доктор, ДГУ-дин уголовный праводинни криминологиядин кафедрадин профессор, ДГУ-дин патав гвай уголовно-правовой ва криминологиядин ахтармишунрин Лабораториядин зеведиш, Кеферпатан Кавказдин федеральный округда Россиядин криминологиядин ассоциациядин вице-президент. Ада вузда илимдинни педагогикадин рекъе зегъмет члугур йисарин къадар 30 йис хъанва.

– *Жувакай ихтилат авуртла жедач-ни: гъина, гъихътин хизанда хана, тербия къачурди ятла...*

– Зи бахтун гъана: зун Дагъустандин гуърчег пиперикай сана, Мегъарамдхуруьн райондин Къуйсунрин хуьре хайиди я. Зи диде-бубадин юриствилин пешедихъ галаз са алакъани авайди тушир. Диде Ханумсултан къвалин кайвани, буба Зиядин райондин центрадал алай туьквендин зеведиш тир. Хизанди зак чирвилерал рикл хъунин руьгъ кутуна, ктабар клеунал желб авуна.

– *Куь хизан члехиди тирни?*

– Чи хизанда вад аял авай, зун виридалайни гъвечиди я. Зи стхаярни вахар товароведар, муаллимар хъана. Зун клеуник регъятдиз экечна, 1989-йисуз за пединститутдин къецепатарин члаларин факультет яру дипломдалди акъалтлар-

на. Мектебда за лап хъсан къиметар аваз клеайди тиртлани, и кеспи заз са акъван хуш тушир. Зи рикл литературадал артух алай, заз сочиненияр кхъиз кландай. Гъаклни тарихдин тарсарал рикл алай. Ахпа зун гъавурда акъуна хьи, къецепатан члалар чин тийиз хъайитла, литературадинни тарихдин гегъенш майданра къекъвез четин жеда, гъавилай за немс ва френг члалар чириз гатлунна. Идал алава яз а члавуз дебда авай, дуьньяда вири гъавурда акъадай члал – эсперанто – гъамни чириз алахъна.

Юрист хъунин мураддихъ гъасятда агакъ тавурвилай, вучиз лагъайтла, аник экечлун патал къвалахдин стаж лазим тир, къвед лагъай курсунилай гуьгъуьниз за жуван мурад дегишарна, заз аспирантурадик экечлиз клан хъана – герек, зун гъич тахъайтла профессор къванни

жен! Зун датлана чирвилерихъ ялдай инсан я, са вуч ятлани чир хъана тух хъайила, мадни гзаф чириз алахъдайди я. Гъа икI, зун аспирантурадик экечIна, кандидатвилин кIвалах кхъена, гъа икI жуван мурад тир юридический факультетдик кIелиз экечIна – «Юриспруденция» пешедай. 1997-йисуз за и вуз акалтарна.

– Юрист вучиз? Ихътин пеше хъягъунихъ вуч сеbeb авай?

– Заз четин рекьер хуш я, адет яз, за четин рехъ хъягъда ва ам атлуда. Виридалайни чIехи конкурс юридический факультетда ава лагъана ван хъайила, заз жувавай аник экечIиз жеда лагъана жуваз субут ийиз клан хъана. Заз чиз, гъеле гъвечIи яшара аваз за жуван ала-

кьунар ва чирвилер раиж ийидай рехъ гым жедатIа тайинарнай. Зун гъахъ патал рахадай инсанрикай я. Идалайни гъейри, гъа аял чIавузни заз военный ва милициядин къуллугъчийри ва я суд кьиле тухудай чIавуз судъайри алукадай парталар хуш тир. Аялар нинияр кIватIна «мектеб-мектеб» ва я «духтур-духтур» къугъвадай чIавуз, за аялар кIватIна «суддин» силисар тухудай, – хъуьрезва Дурея Зиядиновна.

– Куь студент чIаварикай, аспирантурада кIелзавай йисарикай ихтилат авуртIа жедачни?

– Республикадин виридалай адлу кьве вузда кIелунал за дамахзава. Сифте яз студентвилин билетни зачетка гъиле кьур, пединститутдин дараматдиз кам къачур, гуьгъуьнлай ДГУ-дин машгъур юрфақдин дараматда кIелиз хъайи декъикъайри зак кутур шад къалабулук зи рикIелай садрани алатдач. КIелдай йисара муаллимрин лекцияр, юлдашрихъ галаз хъайи дуствилер, рикIяй-рикIиз тир суьгъбетар, вахгай зачетар, экзаменар, абуруз гъазур хъунар гъич рикIелай фидач. Чи курс хъсан, жанлу курс тир. Саки вири хъсан кеспийрин бажарагълу иесияр хъана.

Дагъустандин педагогвилин университет акалтарайдалай кьулукъ за кьве йисуз жуван районда тарсар гана. Ахпа Махачкъаладиз хтана ва 1992-йисуз ДГПУ-дин патав гвай мектебрин психологвилин курсар агалкъунралди акалтарна. 1992-1995-йисара Даггосуниверситетдин педагогикадинни психологиядин кафедрада аспирантурада кIелна, ам куьтягъайла за университетда педагогикадинни психологиядин кафедрада кIвалах ийиз гатIунна.

– АкI хъайила, куьне кьве аспирантурада кIелна ман? Куь кандидатвилин ва ахпани докторвилин диссертацияр кьез бахшнавайбур тир?

– Эхъ, дуьз я, кьве аспирантура куьтягъна. Амма диссертацияр хуьдалди вилик зун педагогикадин кафедрада жува кьиле тухузвай ахтармишунар акъвазаруниз мажбур хъана... Маса чара ава-

чир. Гьар гына хьайитлани ваз манийвал ийидай къуватарни авайди я эхир... За жуван илимдин ахтармишунар маса хилай къиле тухвана ва гьа и хилай кандидатвилдин диссертацияни хвена. Юридический илимдин кандидатвилдин дережа заз Кубандин госуниверситетдин диссертацийрин советдин къарардалди ганай. Зи диссертациядин тема ихьтинди тир: «Базардин экономикдин шартлара мектебда клелзавай аялрин арада (Дагъустан Республикадин материалрин бинедаллаз) тахсиркарвилерин вилик пад къунин серенжемар». Зал къведалди и темадиз фикир гайи са касни хьайиди тушир, гьа са члавуз и месэла хциди тир, ам гилани хциди яз ама.

Зун ДГУ-дин къвалав гвай Диссертационный советдин секретарь ва жегьил илимдин илимдин къвалахрин къватлалрин жавабдар редактор тир. Зи илимвилдин регьбервилек кваз юридический илимдин кандидатвилдин дережар саки зо аспирантдини соискателди къазанмишна.

Амма гьа иналди зун секин хьана ацукьнач, за жуван илимдин ахтармишунар давамарзавай. Гуьгъуьнлай за гьазурай юридический илимдин докторвилдин дережадин диссертация Москвадин М. В. Ломоносован тлварунихъ галай гьукуматдин университетдин Диссертацийрин советдин заседанидал хвенай. Пуд йис алатайла зун уголовный праводинни криминалогиядин кафедрадин профессор хьана.

– Чи сугьбетдиз гьазур хьун патал за куь илимдин къвалахриз, авур къуллугъриз вил вегьенай. Заз чир хьайивал, куьн 200-лай виниз илимдин къвалахрин автор я. Куьн «Краснодарьедин илим», «Регионрин криминалогиядин ахтармишунар» журналрин редколлегийрин член я. Яшар тамам тахьанвайбурун арада къиле физвай тахсиркарвилериз бахшнавай куь макъалайрин къадарди ва ериди гьейран ийизва. Къез амайди академиквилдин тлвар къачун я... Куьне куь агалкъуьнрал дамах ийизвани? Мад къвахъ гьихьтин мурадар ава? Акл жезва хьи, гуя куьне куь вири уьмуьр

кледуниз ва агалкъуьнар къазанмишуниз бахшнава... Бес хьуси уьмуьр?

– Эхь. Зун жува къачунвай агалкъунри рази ийизва ва илимдин Академиядин членвилакайни фикир ийизва. Илимдин дережайрихъ ва къуллугърихъ, санал къвалахзавай юлдашрин ва студентрин арада гьурметдихъ галаз сад хьиз, захъ яшайишдин рекьяйни хьсан шартлар хьанвай. Зун жуван вири мурадрихъ агакьнавай. Амма заз мадни са вуч ятлани бес жезвачир. Зи багърийриз ва заз сад чизвай: гьуьлуьз фена, хизан кутадай, дишегьлидин хиве авай дидевилдин къилин буржи тамамардай вахт я. Гьа члавуз уьмуьр гьакъикъятдани бахтлуди жеда. Зун карчидиз гьуьлуьз фена. Чи хизан чара къве миллетдин векилрикай ибаратди я. Чахъ Мегьамед-Шапи тлвар алай хва ава. Зи мурад амни юрист хьун я.

– Преподаватель яз, гележегдин юристриз куьне гьихьтин меслят гудай?

– Информациядин технологийрин девирда бинедин чешмейра къекъуьнихъ иллаки къетлен важиблувал ава. Анжах абуру, «цифрайри хълагъай» чешмейри ваъ, гьа сифтегъан чешмейри жуван чирвилер хкаждай, жуван чка тайин ийидай, жуван хьуси фикир гьасил жедай мумкинвилер гуда, масадан фикиррин ва идеяйрин таъсирдик акатуникай хуьда.

– Куь, Россиядин Кеферпатан Кавказда авай криминалогический ассоциациядин Вице-президентдин, фикирдалди, адан везифаяр куькай ибарат я?

– Чи ассоциацияди лап важиблу ва герек авай пешедин векилар сад ийизва, жемиятдиз талукъ пара къадар везифаяр тамамарзава ва вичин асул везифа – уьлкведа агъалийрин ихтиярар хуьнин гьал, гьава хьсанарун – къилиз акъудзава.

Виолетта Ратенкова

Аминат
Шамсудинова

Иппотерапия виридаз хийирлу я!

Иппотерапия – сагъламвал мягъкемарун патал балкларал алаз къекъуьниз лугъуда. Иппотерапия вуч затл ятла, ада инсандиз гьикл таъсирзаватла ва адакай гьикл хийир къачудатла педагог ва иппотерапевт, чин члехи хьунихъ къетленвилер авай ва инвалид аялриз куьмекзавай «Мирадж» АНО-дин руководитель Аминат Агъмедовна Шамсудиновади суьгъбетзава.

Адаз иппотерапия са рахунрай чидач, и къвалахдал ам машгъл жез 15 йис я. Квелаь башламиш хъана лагъайтла, руш Патимат са къве йисан яшдиз акъатайла, Аминатаз аялди вич тухузвай къайда къариба акуна: ам рахаз алахъзавачир, вичихъ галаз рахайлани, я чинин акунар дегишариз, я юзунралди жаваб гузвачир. Зур йисуз бицид духтуррин къилив тухуз-хкайдалай къулухъ адаз диагноз эцигна – аутизм.

– А члавуз Дагъустанда и жуьре къетленвилер кваз члехи жезвай аялар патал реабилитациядин центрайр авачир. Пешекарри тайинарай дарманралди сагъаруни куьмек ганач. Аял ругуд йисаз акъатнавай. Ятлани члалал ам атанач, ада анжах са бязи гафар гъавурда авачиз тикрардай.

Куьмекдихъ къекъевезвай заз Москвада «Чи рагъ авай дуьнья» реабилитациядин центр жагъана, адан программадик иппотерапияни акатзавай. Рушаз балклар кълалурдалди, ам пурара ацукъардалди вилик за адаз яргълалди балклардал алаз чамарар авун гьихътин риклиз хуш ва хийирлу къвалах ятла суьгъбетна. Патядиз зи гафари са таъсирни авунач, амма маса аялар балкларал алаз акурла,

ада лагъана: «Зазни кланда!» Ибур адай чиз акъатай эвелимжи гафар тир!

Иппотерапияди адаз вижеваз куьмекна. Патяди лап дуьздаказ расписание, вич балклардал алаз къекъеведай йикъар рикел хвена. Электричкадай экъечлайла гьи патяхъ фена кландатлани адаз чир хъана, акъван члавалди ам гъа за тухвайвал фидай.

Ара гуз, чна иппотерапиядин 4 курс тамамарна. Москвадиз атайла, зун и методикай мадни артух чириз алахъдай, гъар сеферда Дагъустандиз хтайлани, ихътин центрайрихъ къекъеведай, анжах абуруз ухшар са затл къванни авачир.

Занни сагълам аялар патал балкларин спортдин «Игит» школадин бинедал ихътин центр ачухдай инсанар жагъурна. Жувани махсус курсара клелна, балклар гълун патал герек затлар маса къачуна, Москвадай, чаз куьмек гайи центрдай, Махачкъаладиз инструктор гъана.

– Куь Центрди гъакъидихъ къвалахзавани?

– Эхъ, 2018-йисан декабрдилай эгечлна чун РД-дин образованидин министерстводик акатзава. Анжах эвелдай за хусси центр ачухнай. Башламишдайла четин хъанай: чамаррин вири школаяр, иппо-

дромар агалнавай. Чун феи кван идараяр, авур кван тлалабунар, эхирни чи ван атана, алава образованидин «Игит» школа ва чи иппотерапиядин центри ачухна. Чи сифтегъан пациентрин диде-бубайрикай балкларин виликай къадайбурни хъанай, авайдини са къве балклар тир. Инструкторарни авачир.

Гилад чаз тамам коллектив хъанва. Диде-бубайрин тешкилатни арадал атанва, им вишелей виниз хизанар я, абуру аялар иппотерапиядин пулсуз курсариз гъизва. Гъайиф хьи, ихътин аяларин къадар йис-йисандивай артух жезва. Чун вири къабулиз агакъзавач, инсанар анихъ амукърай, балкларни галатзава. Ятлани нетижайри чун шадарзава!

- *Къехъ реабилитация авунин мад гъихътин жуьреяр ава?*

- Чна театрдин сегънеяр эцигзава, суваррин мярекатар тухузва. 2021-йисуз чна режиссер Марат Шахманован сад ла-

гъай балкларин спектакль «Бахтунин варар» эцигна, аник неинки са чи аялари, гъаклни Урус драмтеатрдин, операдинни балетдин театрдин артистрини иштиракна.

Цийи йис алукъдайла чна «Хъуьтлуьн аламатрин мах» спектакль къалурнай. Мадни маскарар тешкилзава. Чна са шумуд кар алай проектар тамамарзава. «Ракъинал алаз», аялар ва чехибур патал иппотерапиядин пулсуз курсар. Мадни чна гъар йисуз къетлен аяларин ва абурун мукъвабурун яратмишунрин межрегиональный фестиваль «Горизонты будущего» тухузва.

2021-йисан 14-февралдилай эгечлна республикадин Милли библиотекада «Полет мечты» клуб кардик ква. Им къетлен аялар ва абурун диде-бубаяр патал гъар вацран яратмишунрин мастер-классар я. «Зун бахтлу диде я» проектди къетлен аялар чехи ийизвай дидейриз

психологиядин куьмекар гузва. Аялар ва инвалидар патал «Кам вилик!» арт-студия ава. И студияда гъар жуьреда шикилар члугваз чирзава, мультипликациядал машгъул жезва.

Къетлен аялар патал чна художникрин куьмекдалди яратмишунрин мастер-классарни тухузва. «Рисуем в музее» – чи аялар патал Дагъустандин музей-ра шикилар ядай тарсар. «Музыкальная шкатулка» Махачкъаладин музыкадин училищедин студентрихъ галаз санал чи аялар сегънедал экъечзава. «Санал цийи куклушрихъ» – къетлен аялар патал гъар йисуз Даггосфилармониядихъ галаз санал тухузвай республикадин яратмишунрин фестиваль. Акъвазвани, чна гъикъван проектар чна къилиз акъудзаватла? Амма къилин чи хел иппотерапия я!

– *Иппотерапия – альтернативный медицинадин жегъил са хел я. Вучиз вилкрай инсанар сагъарун патал балкларнар ишлемишзавачир, а вахтара абур регъятдиз жагъинни ийизвай эхир, иллаки хуьруьн чкада?*

– Иппотерапия гъеле къадим Грециядани Римда чидай, гъавилай адаз «жегъил метод» лугъуз жедач. Анжах а девирра къе чаз чидай азарар авачир. Инвалидар гъа-миша хъайид я, амма абур саки вири гъеле аялмаз рекъизвай, къериз-цларуз 14 йис жедалди амукъдай. И мукъвара хъиз, XX асирдин къвед лагъай паюна, инсанриз инвалидрихъ гелкъвез чир хъайила, балкларнал алаз къекъуьникай авай хийир духтуррин рикел хкана. Ишлемишиз эгечлайла, нетижайри аламатарна!

– *Иппотерапия мадни гъихътин азарар сагъарун патал ишлемишзава?*

– Сагъарун патал лугъун тийин, инсандин бедендин ва психологиядин гъалар хъсанарун патал. Къилин мефтледихъ галаз алакъалу азарар саки сагъариз жедач. Иппотерапияди куьмекда опорно-двигательный аппаратдин азаррикай, ДЦПдикай, гъар жуьре парезрикай, Даунан синдромдикай, аутизмдикай.

– *Иппотерапиядикай авай хийир илимдин ахтармишунри тестикъарнавани?*

– Эхъ, гъелбетда. Алатай асирдин 70-80-йисара балкларнал алаз къекъуьни

са жерге азарриз ийизвай тагъсирдикай тамам ахтармишунар тухванай, илимдин къвалахар, гъавурда твазвай ктабарни акъятнай.

– *Анималотерапиядал гъалтайла, гъаф вахтара ихтилат вич вичелай аяларал къведа. Иппотерапиядикай члехибуруз куьмек жедали?*

– Аялдив гекъигаила, члехи инсан нетижадив геж хъиз агакъда, амма ам жеда. Къилинди, члехидаз и кардал машгъул жез клан хъун я.

– *Иппотерапияди вуч гузва, вуч – гузвач? Гъина ва къелди ада куьмекзава?*

– Иппотерапияди, балкларнди чим гуз, къвачеринни далудин мышцияр мягъкемарзава, физвай балкларнди галтад хъуни къилин мефтледал дуьз сигналар агакъарзава, и арада мефтледин сагълам клеткайри чпелди члур хъанвайбурун къвалах къачузва. Анжах им яргъал члугур къвалах я, ам йисаралди давам хъун мумкин я.

– *Иппотерапиядив гъи яшидлай эгечлиз жеда?*

– Аялдин йис, йисни зур хъайидалай къулухъ. Ихътин дуьшуьшра, месела, ДЦП-дикди азарлу аялар къвачел ахкъалтзава. Фад аутизм авайлани гъакл я. Гъикъван фад аял сагъариз эгечлайтла, гъакъван гъаф ам азардин къармахрай акъуддай мумкинвилер жезва.

– *Гъар са терапия чнив къан тийизвайбуруни ава. Иппотерапиядалди вуьж сагъарун герек туш?*

– Са бязи азарар сагъардайла, инсандал акъалтзавай гуж фикирда къуна мукъаят хъун чарасуз я. Абурукай яз риклин азарар, инсультдин залан жуьреяр, вилер зайиф хъун ва я абурун ишигъ ми-хъиз квахъун. Яни, инсандал члехи гуж акъалтна виже текъвезвай дуьшуьшра. Амма адаз тади тагудайвал, 10-15 декъикъада балкларнал ацукъайтла жеда, ахпани адахъ галаз амукъда, къекъведа, адаз тлун гуда.

Иппотерапия виридаз хийирлу я!

Виолетта Ратенкова

**Жума
Къурбанова**

«Куь институтда бомба туьклуьрзавани?»

Фрустрированвай спинновой системайрал, нестехимеометрический микьнатлисдин сплавал, гейзенбергован алакбайрал ва гьа и жуьредин «ахалай-махалайда» рикI ацукьунни мумкин кваллах я кван! Амма эвел нубатда вахъ веревирдер ийиз алакбай дерин зигьин аваз хьун лазим я. Лап гьа Жума Кьурбановадихъ хьиз, Дахадаев райондин Мусиша хуьрйай тир РАН-дин ДИЦ-дин физикадин Институтдин илимдин кьуллугъчи тир. Ада 2018-ийеуз заф муракаб диссертациядин кваллах тамамарна кьилиз акъудна. Кваллах авур девирда ада чи уьлкведин ва кьецепатан уьлквейрин илимдин журналра 70 илимдин макъалаяр чапна. Алатай йеуз ам Дагъустандин виридалайни хъсан жегьил алим яз гьисабна. «Дагъустандин дишегъли» журналдин корреспондентди Жума Кьурбановадиз алимрикай, Каинатдин сиферикай ва илимдихъ галаз кьан тийизвай кьалт идеярикай 15 суал гана.

Жегьил алимдиз 15 суал

– Илим куьн патал...

– Алем чирдай алат я. Мадни – ам инсанди вичин къастуниз муьтлуьгъариз алахъун заз хуш я. Илимди уьмуьрдин тайин месэлаяр гьязвавайди я. Адан агалкьунар себеб яз, яд гена михьиди, дарманар дава жедайбур, инсанрин алакбайрин мумкинвилер артух нетижалуьбур ийизва.

– Физикадай Нобелан премиядин сагъибрикай куь рикI алайди вуьж я?

– Мария Складовская-Кюри, ам Нобелан премия кьачур сад лагбай дишегъли я. Вични кьве гьилера. Идалди ам вири итимрилайни вилик ква. Вични илимдин ахтармишунар анжах итимдин кар яз гьисабзавай девирда. Дишегълидивай неинки илимда кьазанмишунар кьачу-

никай, гьатта кьилин образовани кьачуникай гьич фикирни ийиз тежезвай девирда. И дишегълиди а адетдал эхир эцигна.

– Дагъустанда Нобелан премиядин лауреат мус пайда жеда?

– Заз чиз, мукьвара ам жедай кар туш. Чина са бязи дегйшвилер атун чарасуз я, ва чи гьукуматдини ина са вуч ятлани авун лазим я. Дагъустанда виридалайни вилик квай «машгъулат» – спорт я. Гьа икI илимдални машгъул жез хъанайтла, чина Нобелан лауреат пайда хуникай са вуч ятлани лугъуз жедай. Амма мукьвара им хьун мумкин туш.

– Генерал хуникай фикир тийидай аскер хъсанди туш. Зайиф алим квелди чир жеда?

– Илим течизвай кар чириз клан хъунилай башламиш жезвайди я. Гъавилай вичин вилик цийи-цийи сулар эциг тийидай алим – гъам усал алим я.

– *Алимрикай – исятда авайбурукай ва алатай девирдинбурукай – кез нихъ галаз гуьруьшмиш жез кландай?*

– Михаил Ломоносовахъ галаз. Илимдин жуьреба-жуьре хилерай – естествознанидилай философиядал, поэзиядилай тарихдални сиясатдал къван – къилакъудай ва вичин гел тур, тешпигъ авачир хътин зурба алимдихъ галаз гуьруьшмиш жез кландай. За адавай Россиядин илимдин гележег адаз гьикл аквазва, лагъана хабар къадай.

– *Къвалахдал галат хъайила, куьне гьикл ял язава?*

– Виридалайни хъсан кар – маса са квел ятлани машгъул хъун я. Закай рахайтла, зун шегъердин чкайривай яргъаз, дагълариз фида. Дагълара вири четинвилер гъвечлибур хъиз аквада эхир...

– *Бязибур алимрикай ажайиб хесетрин инсанрикай хъиз рахада? Кез ахътин «ажайибвилер» хас яни?*

– Маса пешейрин иесийрив гекъигайла, алимриз «ажайиб» хесетар артух хас я лугъун дуьз туш. Закай рахайтла, зи къи-

лихризни, зи къвалахдин юлдашризни са ажайибвални хас туш.

– *Алимдин адетдин къвалахдин йикъан шикл гьихътинди я?*

– Им адан вилик гьихътин месэла кватла, гъадалай аслу я: гъахъ-гъисаб къиле тухудани, тежрибадин нетижа-яр къадани, илимдин макъала кхъидани ва я маса лазим чарар-царар гъазурдани... Идалайни гъейри, чна ара датлуз чи алимрин макъалайри гьикл ванзаватла, гъа кар ахтармишзава. И карди чав маса алимри къиле тухузвай крарал, абуру къазанмишзавай агалкъунрал гуьзчивал ийиз, жуван къвалахриз дуьз къимет гуз чирзава. Тахъайтла гьикл жада: вуна алахъна са вуч ятлани арадиз акъудна, илимдин агалкъун къачуна, ахпа ваз чир жада хъи, ингилисрин алимри ам къве вацран вилик агалкъунралди къиле тухванвайди я. Идалайни гъейри, алимри мукъвал-мукъвал конференцияра, симпозиумра иштиракзава, бязи члавара илимдин лекцияр клелзава. Жува ийизвай къвалахдикай халкъ хабардар авунихъ метлеб ава, илим инсанар, общество патал я къван. Алимар сад-садахъ галаз къвалахдин жигъетдай алакъада жезва, сада-сад къазанмишнавай агалкъунрикай хабардар ийизва, саналди тир ахтармишунар къиле тухузва. Гъарда вичвичиз къилди къвалах ийидалди, ихътин, саналди тир илимдин ахтармишунри хъсан агалкъунрихъ гъида, нетижа-яр хъсанбур жада.

– *Чилин Шар къулуди я, Варз искусстванный спутник я ва гъа ихътин, илимдихъ галаз къан тийидай гафар гвай инсанар гъинай къезвайди я?*

– Заз чиз, им савадсузвилини ва къалп фикиррин нетижа я. Вичин вахтунда ихътин инсанрин фикирар дуьз терефдихъди дуьзмиш хъанач, абур хуси къатлунар, зигъин дерин авуникай магърум хъана. Аквадай гъаларай, и кар бегъемсуз чирвилер гайи къурулушрин хиве ава.

– *Чирвилини къилини душман савадсузвал туш, къалп, чъуру чирвилер я. Зурба алим Стивен Хоакинан и гафарикай куьне гуч лугъуда?*

– Къалп чирвал – инал жува-жув алцурарун, жувахъ авай чирвилерин къа-

дардиз дуьз кьимет тагун я. Са кас месэладин гъавурда гьикъван тлимил аватла, гьикъван адаз вичин чирвилер зурбабуз яз аквада. Ихътин ягъалмишвал течирвилелайни пис я. А ягъалмишвили инсандиз вич гъахъ туширди акваз манийвал ийида. Гъа и гъалда амай къван гагъ ам гъакъикъатдиз мукъва жедач. Гъавиляй зун Хоакинахъ галаз рази я.

– *Квез и сирерикай садай кьил акъудун теклиф авуртла: «Кеннеди яна кьейиди вуже я?» ва «Каинат гьикл арадиз атайди я?» – куьне гьим хкъагъдай?*

– Чилин винел уьмуьр гьикл арадиз атайди ятла, гъам чириз алахъдай. Заз чиз, акъул авай гъар са касдиз и сир чириз кляндай. Вири гьикл арадиз атайди ятла чирун гьикъван хъсан кар жедай...

– *Квез аквадайвал, Дагъустанда илимдиз ийизвай майил виниз жезвани, агъуз?*

– Агъуз жезвач, амма винизни жезвайди аквазвач. Къенин образованидин системади и кардиз къуват гузвач. Исятда илимдал машгъул жез кляндай ученикарнин студентар лап тлимил ава. Иллаки чина, Дагъустанда.

– *Чи республикада илимдин нуфуз, ад хкажун патал вуч авуна клянда?*

– Федеральный дережада еке программа лазим я. И программада кьилдин са пай са месэладиз, муаллимрин зегъметдиз кьимет гуниз, талукъди авуна клянда. Алимрин къвери несил вузра ваъ, мектебра гъасил жезвайди я. Илимдин месэлайрикай аялрихъ галаз абурун лап гъевечли чвалай ихтилатар авуна клянда.

– *Куь пешедикай квез гайи виридалайни ахмакъ суалар гьибур я?*

– «Дагъустанда илим авани мегер?», «Квез куь клялахдай гьикъван мажиб гузва?», «Куьне куь институтда бомба туьклуьрзавани?» Гъи суал виридалайни ахмакъди ятла, жува лагъ...

– *Илимрин арада виридалайни важиблу илим...*

– Зи жаваб квез виликамаз чиз хъун лазим я – физика я. Физикади Каинатда кьиле физвай зурба дегишвилер чирзавайди я. Мадни, алай аямдин технологийрин виридан бинеда авайди физика я. Квез смартфонар, компьютерар, яшайишдин техника бегенмиш яни? Ятла, физикриз чухсагъул лагъ...

Руслан Бакидов

Альбина
Шутунова

«Заз хсуси фикир авай аялар хуш я...»

«Чун са шумуд несилда педагогар я. Гьа бинедилай заз жув масад ваъ, муаллим яз аквадай. Чи тухумдин къисмет гьа им я, заз чиз».

Асул-несилдай муаллим тирди... Винелпатан акунрайни, гьалатл тахьана, гьа сифте акурвалди вич муаллим тирди чир жезвай и дишегьлиди вичикай гьа икл лугьзува.

РМЛ-дин – бажарагъар авай аялрин гзаф профилрин лицей-интернатдин директордин зегьметдин агалкъунар квелай башламиш хьайиди тир лагьана гайи суалдиз Альбина Выборовна Шутуновади, сивик хъвер кваз, икл лагьана жаваб гана:

– Ам пешеда яргьал ва четин рехъ тир, муаллимвилдин акьалтлай вафалувал истемишзавай рехъ я, герек, мектеб вуна ви вири уьмуьр кечирмишзавай квал жен. Гьа икл зи диде-бубадини а рехъ атлана, зи хизандани гьакл я...

Бажарагълу педагогар тир адан дидедини бубади вири уьлкведа санай саниз сиягьатар авурди я. Адан аялвилдин йисар Лак райондин Бурши хуьре акъатна, ана дидеди бици Альбина вичихъ галаз квалахдал тухудай. Адаз келдиз-кхьиз лап фад чир хьайиди я, ам чаплахъа тир. Махачкъаладиз куьч хьайила, руш сад лагьай ваъ, къвед лагьай классда тваз клан хьайи диде-бубадиз ихтияр ганачир, гуя аялди кхьинар иердиз ийизвач. Мектебда келдай йисарикай са къадарбур Альбинади Ашхабад шегьерда акъудна.

– Чун пуд вах ава, – лугьзува Альбинади, – къведа экономиствилдин пешехягъна, амма заз аял чвалалай закай муаллим жедайди чизвай. Жуваз жув чидай йисарилай зун хъуьчуьк ктабни дафтар кваз къекъведай. Зи пешедин твар «тарихдин ва обществознанидин муаллим» ятлани, а пешеди жемятдин яшайишдин ва экономикадин уьмуьр къайдада тваз куьмек гузвайди я эхир... Гуьгъуьнлай за «Педагог-тешкилатчи», «Образованидин хиле менеджмент» твар алай курсара кел хъувуна.

Мектебда квалах авур гьар са девир ам патал пешекарвилдин дережа хкаждайдаз элкъвена. Махачкъаладин 5-нумрадин гимназияда авур квалах иллаки ам винелди еремиш жедай майдандиз элкъвена. Ина адаз мектебдин «жемятдихъ» галаз рафтарвилер къайдада тваз, квалахдин юлдашрихъ галаз алакъаяр пайгарбур ийиз чир хьана. М. Г. Гьамзатован тварунихъ галай гзаф хилерин гимназияда авур квалах жуван пешекарвал хкажунин рекъе нубатдин клалам, клар хьанай. Ада лицейдин директор Гьажиев Бадави Рамазанович рикел хкизва: а регьберди девирдиз талукъ, виликди фенвай образованидин тежриба гьам муаллимрин, гьам келзавайбурун арада гегьенш авунихъ пара важиб авайди яз гьисабдай.

Муаллимдин къвалахдин къайдаяр

– ДОД-дин РМЛ-диз къвалахдал теклиф авурла, зун жуван вилик еке мумкинвилер квайдан гъавурда акбунай, вучиз лагъайтла ина чирвилер гунин карда клеви къадагъаяр авайди тушир. Республикадин гзаф хилерин лицей-интернатда дерин зигъин авай аялрин тлебии алакьунриз ачух рекьер тешкилнавай, чпин бажарагъар хци ийидай мумкинвилер гузвай, пака абурукай республика вилик тухунин карда мягкем даяхар жадайвал.

Са йис алатайла, муаллимрин коллектив сихди, умуми агалкъунрихъ физвайди ийиз алакъай адан хиве образованидин идарадин директордин везифаяр тунай.

Неинки чирвилер, тербияни гана кланда

Вичин къвалахда директорди неинки аялдин къилихрин къетленвилер, гъаклни адаз муаллим-итимди гудай тербиядин важиблувални фикирда къазва.

– Алай вахт муракабди я, – лугъузва Альбина Выборовнади. – Кавказдин халкъарин къилихрин къетленвилер фикирда къуна, акъалтзавай несилдин патай итимдиз авай къетлен гъуьрметни рикледай ракъурна кландач.

Дерин чирвилер къачур чи аялри Россиядин машгъур вузра чпин клелунар давамар хъийизва – и карди лицейдихъ чирвилер гунин карда хъсан ад хъанвайдакай лугъузва.

– Важиблу кар ам я хьи, – лугъузва Альбина Выборовнади, – герек, муаллим-

ди аялдиз к̄валахда дуьзгуьн рафтарвилер арадиз гъиз чир жен, адахъ Россия, вичин гъвечи ватан к̄лан хъунин гиссер жен, ам ахлакьдин къакъан дережайрин иеси, гражданин жен.

Чирвилер гудай и к̄валин иеси тир директордин алахъунрин нетижада лицейда яшамиш жезвай ва чирвилер къачузвай аялри адан къайгъударвал гиссзава. Тарсар ина тек са сменада киле физва, йикъан къвед лагъай паюна аялри алава чирвилер къачудай серенжемра иштиракзава. Лицейда к̄лелзавайбуру олимпиадайра, конференцийра, проектар туькьурдай тарсара, психологиядиз талукъ кружокра иштиракзава. Гъак̄ни гъа сифте йикъалай, лицейдиз атай вад лагъай классра к̄лелдай аялри чпин рик̄ алай чирвилерин хел хъягъзава: инженер-технологвилин, тебии илимрин, гуманитарийвилин. И карди гуьгъуьнай ЕГЭ-диз гъазур жез куьмек гузва. Идалайни гъейри, лицейдин муаллимри ДИРО МОН РД-дин кафедрайрихъ галаз санал к̄валахзава, абуру, РД-дин ГЭК-дин экспертрин тарсарин комиссийрин членар яз, ДИРО-дин курсара к̄лелзавайбуруз ачух тарсар тешкилзава.

Мадни директорди «Рекъемрин цийивилерин майдан» проекдикай ихтилат ийизва. И чирвилер «Информатика», «Математика», «Робототехника», «Физика» тарсарихъ галаз сих алакъада авайбуру я.

– Дуьм-дуьз илимар чирдайла, инженервилин зигъин, къатунар герек жезвайди я, – лугъузва Альбина Выборовнади. – Лицейди республикадин карханайрихъ галаз, лицейда к̄лелзавайбуру гъакъикъи зегъметдин тежриба къачун патал, икърарар кутлунзавайди я. Лицейдин к̄валахдин бинеда аялар цийивилерал, цийи чирвилерал желбун ава. Гъа са чравуз образованидин адетдин къайдаярни, гъиле киждин клус аваз къачузвайбуруни, чна рик̄елай ракъурнавач.

Директорди к̄валахдин юлдашрихъ галаз санал чпи Дагъустандин аялрин иштираквал авай Сколководин проектин винел к̄валахзавайдакайни лугъузва. Муаллимрин нубатдин проект РМЛ-дин бинедаллаз «Искусственный

интеллект» центр арадиз гъунин месэладиз талукъарнавайди жеда.

Цийивилерихъ еремишдай инсан тир Альбина Выборовнади ихътин гъевес вичин к̄валахдин юлдашрикни, к̄лелзавай аялрикни кутазава. Ада лугъузва хъи, регъбердин яратмишдай руьгъ коллективдикни акатун чарасуз лазим я. Гъа инал ада аялри муаллимрихъ галаз санал СВО-диз куьмек яз Россиядин женгчияр патал далда ийидай чилер, чебни дронривай къатлуз тежедайбуру, хразва, чими алухар, тепловизорар ракъурзава. Гъак̄ни Курский областдиз куьмек гунин серенжемрик къил кутунва. Лицейда к̄лелзавай аялрин патав и мектеб акъалтларай, СВО-да хъайи жегъилар къвезва, чпи миллетчийрихъ галаз Ватанди члугъазвай женгина гъик̄ иштиракзавайтла, гъадакай суьгъбетар ийизва.

К̄валин гъава...

Эхирдай за к̄валахдин ихътин яцла хъун хуси хизанди гъик̄ къабулзаватла, гъам хабар къуна. Альбина Выборовнади хъверзава. Руш Луиза духтур-гинеколог я, вични пуд веледдин диде я; хва Адильгерейя ДГУ-дин юрфак акъалтларна, «Россети» карханада к̄валахзава; гъвечи хва Тимура ирид лагъай классда к̄лелзава, техникадал рик̄ алайди я.

– Рик̄лиз к̄ландайвал аялрихъ ва хтулрихъ галаз вахтар акъудиз жезвачтлани, азад сятер за са рахунни алачиз хизандин къула акъудзава. Хизандин къил Малла Абдулагъовича гзаф йисара гъукуматдин къуллугъдал, РД-дин зегъметдин рекъай Госинспекциядин регъбердин заместителвиле к̄валахна. Адаз регъбердин кеспи гъихътин жавабдарди ва четинди ятла лап хъсандиз чизва. Гъавилай ам зи гъавурда акъазва ва зи крарик вичивай жедайвал гъуьн кутаз алахъзава. Ам члалахъ я хъи, хизандин гъава чими ди ва ихтибарлуди авун багърийрин виридан везифа я. Ик̄ тирди чи хизанда гъар садаз чизва!

Айшат Тажудинова

Гьам къанундал гьалтайлани, гьам инсандин рикликай хабар кьуртлани, хизандивай аял вахчун – гьамиша муракаб агъвалат я. Амма са бязи дуь-шуьшира ам бахтсуз тавун, адаз дидединни бубадин патай авачир къай-гъударвал, кланивал гун патал им амукъзавай тек са чара я. Умзахрат Вайланматовна Идрисовади, РФ-дин умуми образованидин гьуьрметлу кбуллуьгъчиди, къаюмвилинни къайгъударвилин МКУ «Кумторкалинский УО-дин» пешекарди, райондин къаюмвилин идарада кьвалахиз 25 йис я. Ада и четин ва чарасуз кьвалахдикай суьгъбетзава.

Уьмуьрдин метлеб – аялар

Ам вич хизандиз инсандиз гузвай къимет авачир савкъватдиз хьиз килигзава. Ада гьахълудаказ къейдзавайвал, хизандай чакай гьар сада члехи уьмуьрдиз кам къачузва, гьар юкгуз чун келдай чкадай ва я кваллахдилай чаз чимни куьмек гузвай хизандин къулав хквезва.

– Аялдиз сифте яз инсанвилини ерийрикай хабар жезвайди хизанда я, – лугузва ада. – Жуван хайибурунни муьвабурун арада я чак инсан патал важиблу ерияр тир масад клан жедай, патав гвайдакай хабар къадай, тахсирдилай гьил къачудай, четин декьикъада куьмекдиз къведай хесетар акатзавайди.

Умзахрат Вайланматовнади вичин вири къуватар диде-бубадин чимивиликайни муьгьуббатдикай магьрум аялриз

хизанар жагъун патал серфзава. Жавабдарвал вичин хивез къачуз. Садрани сабур квадар тийиз, ада уьмуьрдин гзаф имтигъанрай акъатай пара къадар аялриз куьмек гана. Ада члехи гьуьрметдивди гадарнавай аялар хвавилiz къабулзавай инсанрикай лугузва:

– Гила абурун къисмет ва гележег цийи диде-бубайрилай аслу я. Абуруз чпин риклерин къенивиляй, аялриз гузвай сергъят авачир муьгьуббатдай, регимдайни акьулдай сагърай гьикл лугудач? Зун умудлу я: абурун чешнеди чи республикада етимрин месэладал фикир желбда. Четинвилериз яб тагана чпин хивез цийи мажбурнамаяр къачузвай ахътин ксариз «къабулнавай диде-бубайрин» гьуьрметдин статус жезва. И

статусдини хизандиз атай аялди хъ галаз абуруз жележегда бахтни клеви арха гуда, – чун инанмишарзава ада.

Муниципальный къллугъдал Умзахрат Вайланматовна 1999-йисуз атанай. А йисуз ам Дондал алай Ростовдай хтанай, анани ада школада химиядин муаллимвиле, ахпа профтехучилищеда устлар яз кваллахзавай. Адахъни итим Султанпашади хъве хва, Заурни Казбек, авай, гъеле Ростова амаз абуруз руш Эльзани хъхъанай.

Умзахратан вичин бинеяр Кумторкаладай я. Адан диде-бубади совхозда зегъмет члугвазвай: диде клвенклевчи уьзюмчи тир, гъвечли чвалалай хиперин гугъгъуна хъайи бубади эхирдай агрономвилин пешедай клелнай. Хизанда къуд аял члехи жезвай. Умзахрата 1976-йисуз ДГПИ-да химиядинни биологиядин факультет акълтларна, Ишкарта хуьре юкван школада, Хасавюртда школа-интернатда квалахна. Райондин образованидин виликан начальникди адаз таниш тушир къллугъдал атун теклифдайла лагъанай: «Валай гъейри и квалах хъсандиз тамамариз мад садалайни алакьдач». Дугъриданни, цийи везифайрин гъавурда ам фад акъунай.

Алатай 25 йисан къене адаз вичи къртармишай аялривай, абурун диде-бу-

байривай, къаюмвал ийизвай ксаривай риклин сидкъидай чухсагъул лугъузвай гафарин ванер гзаф атана. Умзахрат Идрисовадикай 22 йисуз Кумторкала райондин образованидин хиле профсоюздин тешкилатдин председателни хъанай. Адаз РФ-дин образованидин къллугъчийрин Гъурметдин грамотани ганва.

– *Къу квалахдин месэлайрикай къурьдаказ суьгъбет авуртла жедани?*

– Чи къилин везифа къилел кас алачир аялар, члур хизанар, етимар, аялриз зулумар профилактика авун я. Талукъ идарайрин векилри хъ галаз санал чна дидебуба амачир аялрин яшайишдин гъалар ва дуланажагъ ахтармишзава, абур маса хизанра тукълуьрзава, къаюмвал ийидайбур хкъгъзава, «къабулнавай дидебубайри хъ» галаз квалахзава, яш тамам тахъанвай аялрин ихтиярар хуьзва: квалерал ва эменнидал гъалтайла, абурун ягъ-намусдик хуькуьрзавай дубшуьшра. Чи квалахда датлана регимлу хун, инсанрив ачух рикл гваз эгечлун важиблу я. Чна инсанриз анжах хъсанвал ийизва, абуруз чпин уьмуьрдин месэлаяр гъялиз куьмекзава.

Суьгъбетчиди къейд авурвал, ахтармишун ва отчет гъазурун патал ам садрани ихтияр авачиз чарадан кваллиз гъахъ-

нач, садрани ада чарадан холодильник ва я шкаф ахъайнач.

– *Куь районда диде-бубадин къайгъу-дарвилек квачир. Къилел кас алачир аялар гъикъван ава?*

– Алай вахтунда чи идарада учетда 12 хизандай 17 аял ава. Са вахт авай, абурун къадар 69-дав агакънавай. Им диде-буба инвалидар тир аялар къаюмрив вугудай къанун къуватдай аватнавай вахт тир. Якъин, «тапан» инвалидар гзаф хъанвай.

– *Гъихътин дуьшуьшра аялар къаюм-вилек кутазва?*

– Эгер аялдин дидени, бубани къен-ватла, я сад къена муькуьди дустагъда гъатнаватла. Са дуьшуьш хъанай: гъуь-луь вичин паб къена, ам дустагъна, аялар халадихъ галаз амукъна. Адаз за аялриз къевезвай пулар къачун патал лазим вири документар туькьуриз куьмекнай. Ди-шегълиди вилерал накъвар акъалтна заз чухсагъул лагъанай, вучиз лагъайтла а члавуз къанундалди къевезвай пособияр къачун саки намуькин кар хъанвай.

– *Хизандивай аялар вахчур дуьшуьшар хъанайни? Аяларни, диде-бубани и жуьре «куьмекдиз» гъикл килигзава, абуруз чиз-ва эхир, чеб чара ийизвайди?*

– Зи къвалахда ихътин анжах са дуь-шуьш хъанай: Учкентда чна дидедив-ни бубадин виридалайни гъвечли са аял туна муькуь къуд аял реабилитациядин центрдиз акъуднай. Им чун вири гъавур-да акъазвай тегъерда члур хъанвай хизан тир, завай лугъуз жедач. Дидени буба я алкоголикар, я наркоманар тушир. Буба-ди вацра виш агъзурдив агакъна къазан-мишзавай, ам датлана къвалахдал алай, диде – къвале авай. Амма абур чпин аял-риз лап пис килигзавай, гъвечибуруз уьмуьрдин шартлар тешкилзавачир. Абур чебни гъавурда акъуна, хайи къвалелай чпиз социальный идарада хъсан жедай-ди: ана режим ава, вахт-вахтунда чими хуьрек гузва, михивилерал гуьзчивал туьзува, къелзава. Чна дидени, бубани, аяларни алакърна. Чаз сериалра къа-лурзавай сегънеяр чида: азгъун халайри шехъзавай дидедивай гъарай ацалтна-вай аялар вахчузва... Ихътин сегънеяр чи къвалахда жезвач. Дидедени бубади дула-нажагъдин шартлар къайдадиз гъайила,

чпин хесетарни са тлимил дегिशарайла, аялар абурун къилив хкъведа.

– *«Къабулнавай диде-бубайрихъ», къа-юмрихъ, диде-бубаяр эвеззавай ксарихъ галаз куьне туьхузвай къвалах гъихътинди я?*

– За лагъайвал, эвеззавай хизанра чна аялрин яшайишдин шартлар ахтар-мишзава, ахтармишунрин нетижайриз килигна авай кимивилер арадай акъу-диз куьмекзава, месэляяр гъялдай ре-къер санал жагъурзава. Гъавурда твазва, чирзава, меслятзава, лазим документар къватлиз куьмекзава.

– *Акъазвайвал, квез куьне къиле ту-хузвай къвалах бегиьмиш я. Къвалах вич четинди я жеуди?*

– Гъелбетда, четинни жезва. Риклиз гуж гудай къвалах я, анжах а къвалах ге-рек тирдан гъавурда авайла, четинвилер акван хъийидач. Гъавилияй жуван къвалах тамамариз заз хуш я. Сагълам общест-вода – члехибурун уьмуьрдин метлебни, умударни, шадвални аялра ава. Зунни диде, ругуд хтуддин баде я эхир.

– *Жуван хизандин къайгъуьриз вахт бес жезвани?*

– Алахъзава бесариз. Са йис я зун гъуьл амачиз амукъна. Чун рикляй риклиз рехъ аваз 40 йисуз санал яшамаш хъанай. Пуд йис вилик чавай къвед лагъай хва къа-къатнай. Росгвардияда къуллугъзавай ам СВО-да женгина телеф хъана. Члехи хци Кумторкала райондин администра-цияда къвалахзава. Гъелбетда, аялдин бахт тамамди я а вахтунда лугъуз жеда хъи, ам вичин хизанда авайла, адаз хайи-буру чим гузвайла. Амма бязи вахтара уьмуьрди аялдивай хайибуьр къакъудза-ва. Гъа члавуз гъвечли инсанди вич гадар-навайди, дуьньядикай пай атланвайди яз гъисс тавун патал вири алахъунар авун герек я. И акъатзавай йис – хизандин йис я. Гъавилияй за ялварзава етимарни гадарнавай аялар жезмай къван тлимил хурай лагъана, мадни заз виридахъ-члехибурухъни аялрихъ, сагълам чан, бахт, хайи къвал хъана къанзава.

Виолетта Ратенкова

Вичин чка къунвай инсан

Зун вичихъ галаз гуьруьшмиш жез къвачин хъанвай касдин патав Тигъир-хуьруьн-Къазмайрал фидай члавуз зи рикел жуван аял вахтар хтана. Гзаф йисар алатнаватлани, фикирда ама: августдин йикъара дигмиш мерейрив аклаж хъанвай кулари, шумьгъар къватл хъийизвайбурун гъарай-эверди рикл шад ийизва. Багълара къвалахзавайбурун рахадай, хъуьредай ванер ава: адет тир – шумьгъар вахтунда къватл хъувун патал яргъара авай аяларни диде-бубайриз куьмекар гуз хкъедай...

Агроном, хуьруьн майишатдин илимрин, Дагъустан Республикадин Общественный палатадин эксперт ва гъа и хуьруьн агъали Теймур Гъабетулаевич Гъабибоваз – яргъал тир 1988-йисара Гежухда практикада авайла, чпиз Екатеринадинбур я лугъузвай чехирар хуьзвай погребар акунай. Ина зурба, мегъуьн челегра аваз цуд йисаралди чехирар «дегда» хуьзвай, сиясатда кьиле фейи са дегисвилеривайни и къайда чуриз хъанвачир. Дагъустандин хуьруьн майишатдин академиядин студентдин рикле ихътин алатай члаварин алакьунар, амалар, адетар къвери несилар патал тун, абуруз ата-бубаяр гьикл ва кведди дуланмиш жезвайтла, гьихътин сенятрал машгъл жезвайтла, чирун акъаттна.

– Зун квалин яшайишда герек къведай куьгъне къаб-къажах кватлунив гатлунна, «куьгъне» лугъунни са акъван дуьз жезвач, вучиз лагъайтла за музейда эцигнавай затларикай гзафбур чи хизанда фадлай гъилик квайбур тир. За парчадикай цванвай, къене сар ва я памбаг тунвай нинияр, кларасдикай раснавай кьилинпацардай нинияр, куьзубуруз къекъезвез регъят хъун патал тукьлюьрнавай «арабаяр» кватнай...

Вичин квалин музейдин затлар адас мукъабурун, танишрин, хуьруьнбурун квалерай жагъанай. Са вуч ятлани маса къачузвай, са вуч ятлани дегисарна къачузвай. Ибур уьлкве чкланвай четин йисар тир. Теймура Дербентда тежрибайрин станцида илимдин чехи къуллугъчивиле кваллахзавай, ина варцаралди мажиб гузвачир, мажибни лап

гъвечлиди тир. Гъар гъилера Теймура кваллиз куьгъне лампа ва я каркадин тарар гваз хтайла, папа, квал куьгъне затларай ацлана лугъуз, чинар чурдай. Адан музейдиз сифте акъатай затл вуч тир лагъайтла, Сталинан суьрет алай 3 литрдин балун тир. Ам адас инин консервирдай заводдин складдай жагъанай.

Куьгъне затлар кватлунихъ галаз сад хъыз, Теймур Гъабетулаевич вичин квалихъ галай багъда цийи емишрин жуьреяр кутунални машгъл хъанай. А члавуз, 2000-лагъай йисуз, ада пальмадин 300 къелемдихъ гайи пулдихъ са шумуд шешел гъуьр къачуз жезвай, и кардай папа са шумудра адан чинар канай. Амма са йис алатайла, ада вичи къелемар маса гуз гатлунна ва акъатай харжияр чкадал хтана. Теймур Гъабетулаевича арадиз акъудзавай пальмадин тарар жанлубур, инин тлебиатдин гьалариз дурум гудайбур жезвай.

Гъа 300 къелемдилаь адан субтропикрин багъ башламиш хъанай. Къе ина вири дуьньядай атанвай надирлу ва ажайиб набататар ава. Ина 300 жуьредин яр-емишдин тарарни кулкусар ава: лавровишня, япон кицик (гаф атай чкадал лугъун хъи, туристрин гафарай, Абхазиядани Китайда абуру тлуьр кицикрилай ина авай кицикар тламлубур я), киви, маракуя, унаби, фейхоа, кудрания, лумудин атир галай туя, атирлу будрея, магнолия, Ташкентдин читальпа ва гзаф масабур.

Дуьньяда емишрин, набататрин чими ва къайи гъавайриз, жуьреба-жуьре азарриз дурум гуз жадай цийи сортар

арадиз акъудунал машгъур ксар пара ава, амма вичин 15 сотых чилел зегъмет члугвазвай Теймура ийизвай къвалахдин нетижаярни тлимилбур туш. Гьелбетда, адан и алакьунар фикир тагана амукънач – алай члавуз ам «Паласа» ООО-дин илимдин консультант ва агроном я. И фирмада шумьгъурин, пинийрин, чухверрин, гугърийрин, хутарин ва маса емишрин зурба багълар кутунва. Ихътин гегъенш чилер евростандартдал амал авуна стлал-стлал яд гузвай кивидин, бадамдин, анардин, хурмадин багъларизни чара авунва.

Теймура ихтилат авурвал, Дагъустанда 2000-йисуз са гектарда хурмайрин сад лагъай багъ ада кутунай, 2001-йисалай и кар виридаз адет хъанай. Алай вахтунда Дагъустанда саки 1000 гектарда хурмаяр битмишарзава, Россияда и кардай чун виридалайни вилик ква.

И багъдиз гъяхъайла, ина авай атирри, цуьк акъуднавай, емишар агакъзавай тарарин гуьзелвили вун гьейран ийида. Теймура будлея лугъудай кулкусрилай – лацудалай, рузбидилай ва фичидалай – са шумуд цуьрц атлана, зав вугана.

– Кичле жемир, будреядилай гъикъван бертер атлайтла, гъакъван гзаф адал хквенни ийидайди я, – лугъуз, Теймура зун секинарна.

Теймура ихтилат авурвал, СССР-да Мичуринан селекциядин къуватлу школа авайди тир, са шумуд жуьре надирлу емишрин жуьреяр ина гъасилнавай, месела, къульуь кивидин сортар. Са вахтар алагайла, и къвалахар акъвазарна, гила чун къелемар Польшадивай, Венгриядивай, Украинадивай маса къачуниз мажбур хъанва.

Ада пара разивилелди азимин твар алай са емишдикай ихтилат авуна, ам исятда вири дуньяда машгъур набатат я. Им 400–600 грамдин заланвал къведай, банандинни ананасдин тлам галай, 29 градусдин къаяриз дурум гуз жедай емиш я. Италиядай атай карчийар Теймуран багъда азиминадин къве сорт аваз акурла, пагъ атлана амукънавай: абуру ана, Италияда, анжах гила азиминадин къелем.лухар кутунвай, Дагъустанда лагъайтла, азиминадин багълар хъанвай!

– Багълар битмиш жезвай чилер чан алай жасадар хъиз я. Абурни начагъ жеда, къуьзуь жеда, къуватсуз жеда, гъар са чан алай жасад хъиз. Зи, алим-агрономдин, везифа чи чилер чи къвери несилар патал чал чи ата-бубайрилай атайвал сагъсаламатдиз агакъарун я.

Чна ихтилат ийидай члавуз Теймуран патав хва атана: Калининград шегъердай атанвай туристриз адан музей ва багъ

акваз кланзава. Гаф атай чкадал лугьун хьи, квале музей туькљуьрунин фикирдал ам политолог ва журналист Ханжан Къурбанова гъайиди тир. 2018-йисуз Теймура гъаят чинал хкун патал кваллахар кыле тухузвай, гъа члавуз Ханжана адаз иниз туристар гъун теклифнай. Теймура элкъвена паруйра дезгеяр туькљуьрна, дезгеярал вичин музейдин экспонатар эцигнай. Гила ада гъевесдивди гъар са затлунин тарихдикай ихтилат ийизвай:

– И хъитрепарни дегь девирдин къакарин амукъаяр Ярагъ-Къазмайрин хуьруьн патаривай чил эгъуьнай чкадилай жагъайбур я. И лампа Ахцегь райондай, чхра Къурагъ райондин къакъан дагълух са хуьрйя гъайиди я. И аялдин къеб зи хизандай я, ахътин къеплер вилай край гъар са хизанда авайди тир... И залан рекъер гам храдайла, табар ацукъарун патал ишлемишдайбур тир. Ина 17-асирдин хъенчин каркунар, куьгъне девирдин цурун къапар ава. Ина гъар са затлунихъ вичин музейдиз акъатай рехъ ава. Къвезвай мугъманриз лезгийрин адетар, квалин-къан яшайишдикай ихтилатар авун патал, тарихдин чинра къекъуьниз, Къиблепатаан Дагъустандин маса халкъарин милли къетленвилерни чируниз мажбур хъана – туристри гагъ-

гагъ ажайиб суалар гуда эхир, абуруз жаваб гун зи буржи ва везифа я....

И краилай гъейри, за Самурдин тамун майданда марагълу экскурсияр тешкилун патал «карта» туькљуьрна, а экскурсийра за тама авай лап надирлу набататрикай, къушарикай, гъайванрикай суьгъбетар ийизва. Патав гвай хуьрерин агъалийрихъ галаз санал там пиршпилдикай михьдай серенжемар кыле тухузва. Са гафуналди, чун вири ина кардик квазва: хци туристар къаршиламишзава, папани суса абуруз тлуьн-хъун гъазурзава, руша соцсетра чакай суьгъбетар ийизва, малуматар гузва.

За фикирзава: ингъе Калининград шегъердай иниз атанвай, квачерал къакъан и жаван гадади, сентябрдиз мектебдиз хъфейла, вичин дустариз Дагъустанда, Россиядин къибледихъ галай сергъятдин лап царцел алай суьгъьурдин багъдикай ва хуси квале тешкилнавай ажайиб музейдикай ихтилатар ийида.

Гъа! Теймур Гъабибовакайни – вичин хура адетдин лежбердин рик! авай, фурс гвачир, секин, пара рахаз таклан инсандикай. Гъа ихътинбурукай я лугъудайди – чилин къел, вири чпин хивез къачузвай инсанар!

Суьлгъият Булгаева

Муьгьуьббатдин Имтигьан

Школада захъ са дуст гада авай, лап жуван къветхвердин хел къван мукьвади. Чи диде-бубайри, муаллимри, санал къвалахзавай, абуру чунни са классдиз ракъурна. Гьана авуна чна чавай жедай къванди! Ансамблдини чун мукьва ийизвай: къведани пара хъсан къуьлерзавай, гьавилай чакай гьамиша солистрин жуьт жедай. Гьикл ятлани, муаллимрин къвалера чехи хъайи чна муаллимар чеб гьиссзавачир. Чай акъатай къванди! Зигьинкур хъайи диде-бубади чун къунши школадиз акъудна, амма секинвал чаз гьанани чир хъанач! Гена хъсан хъана, къисметдин савкъват хъиз, чал хъсан педагог гьалтна: адаз аялар къандай, иллаки чун хътин «къетленбур». Чак тлурутлум кутазавай къуватдиз ада маса, хийирдин крарин, гила лугьудайвал «креативдин», рехъ жагъурна.

Школа чна са гужни акъалт тавуна ва лап хъсандиз куьтягна. Къведни институтрик экечна, зун Дагъустанда амукьна, адаз вичин алакьунар Москвада къалурдай ихтияр гана, адалай, гьамиша хъиз, алакьни авуна!

Гьана адал са руш гьалтна. Тадиз заз зенг авуна: «Заз ам жагъана! Ам хътинди мад авайди туш!» Зун гьасятда гъавурда акьуна ва шад хъана. Чун къведни фад ашукъ жедайбурукай тушир, ина лагъайтла, сифте яз чехидан хътин зенг!

Сад лагъай курсуна хъуьтлуьн муьгьлетар рикел алама. Поезддай эвичнамазди ам зи къилив атана, заз а рушакай вири чир хъана. Адаз гуьзелрин гуьзел лугьуз жедач, амма акьулду я («гъа чун хъиз»), дуьз рекъе авайди, сабурлуди я («гъа чун хъиз»), къилихдиз къезилди, са карни чуьнуьх тийидай дугъриди ятлани, дурумлудини я. Ада инсан гьейра-

нарда. Садра адан вилериз килигун, ада лагъай са гаф ван хъун бес я – куьтягъ хъанвайди я ви къвалах, вун тилисимда гьатда. Ада вич тапан ягъ-намус хуьзвай-буру хъиз тухузвач, санал къелзавайбуру адалай чешне къачузва, адан гафунихъ къимет ава. Ада руьгьламишзава, инсандик лувар кутазава, адаз вири дуьнья дегишариз, алааматдин крар (игитвилер ваъ) ийиз къанзава. Вичизни адахъ галаз санал къуьзуь жез къанзава са вад, ваъ, цуд аялдинни хтулрин юкъва аваз. Адаз, гъа ихътин руша, ам – дагъустанви кваз къуна, калмыкриз лагъайтла (руш калмыкрикай тир), дагъустанвияр са акъван хуш авайди туш.

Муьгьлетрин вахтунда заз гъар са куьлуь-шуьлуьни кваз вири чир хъана. Дуст бахтлу хъунал зун шад, гзаф шад тир! Гуьгъуьнин хъуьтлуьн муьгьлетриз ада руш хайибурухъ галаз танишариз хкана. Абуру вичин къаниди къабулдайдахъ ам инанмиш тир. Къабулнач! Вични гьикл – лап векъидаказ, гьич са умудни амукъ тийидай тегъерда. Гьич са яргъиярни тавуна...

Икни жедайди низ чизвай... Рикл аватна, чара атланвай абур зи къилив атана. Руш коридорда ийир тийир хъана, цлав агатна акъвазнавай. «Ша къвализ», – за адан гъил къуна. Ам заз килигна, хъвер ийиз алахъна: «Сагърай» – гъа инал вири куьтягъ хъана! Чун гьасятда дустар хъана, чна, хайи вахари хъиз, эбеди яз сада сад къабулна.

Москвадиз хъфей абуру къелунар давамарна, амма са куьникайни хабар авачир рушан диде-бубани амай. Нубатдин муьгьлетриз абур Калмыкиядиз фена. Ана – арада дуствал авай, чпиз чеб багъа мягъкем хизан; аялрикай а руш, авай

сад, члехиди, диде – гъилияй кар къведай кайвани, буба – Калмыкияда твар-ван акъятнавай майишатдин руководитель, коммунист, цукъ акъудзавай совхоздин директор. Куьне фикирда, абур шад хъанай? Ваъ, гьелбетда, дагъстанви гадайрикай авай фикирар масабур я! Велед клани бубади абур гъа ракларилай къулухъ элкъуьрначтлани, руша хкъягъай гада адавай къабулиз хъанач. Ада амал акъудна: гада вичин диде-бубадин къилив мехъерин «савда» ийиз рахкурна, институтда академический отпуск туклуьрна руш чуьнуьхарна. 80-йисар, мобильникар авайди туш, гададивай я руш акъаз, я адаз зенг ийиз хъьанач.

Зи дуст руьгъдай аватнач: вичин академический къачуна ам чубанвал ийиз калмыкрин чуьллериз фена, ятахни ада кланидан къвализ мукъва чкада хкъягъна. Йиса яни, йисни зура яни адакай чубан хъана, руш жагъуриз алахъна... эхирни ада кланиди адан бубадивай чуьнуьх хъувуна.

Москвадиз хтай абур чпин институтдик экеч хъувуна, абурулай гъатта чпин курсунихъ галаз санал дипломар къачузни алакьна. Ахпа абур мад диде-бубайрихъ галаз ислягъ хъижез алахъна. Зи дуст хъанвай руш а члавуз къвачел залан тир. Калмыкри, гьелбетда, абур къабулна, жегъил хизандиз куьмек гана. Езне лап хайиди хъиз клан хъайи рушан бубади ам къвалахдал акъвазарна, вичин рухвайрихъ галаз санал вичин крарик кутуна. Абуруз аял, гуьгъуьналлаз мад сад хъана. И вахтунда абур чпин къвализни, чпи лугъудайвал, «коттеджиз», эгъечнавай. Зи дустуни яран бубадин умудар чурнач, езнедикай адан «эрчли гъил» хъана – лагъай гаф тадиз къадай, темпелвал тийижир, къвалахдал гъалтайла къаних. Нетижайрини чеб гуьзлемишиз тунач: пулунин месэла дустунихъ амукънач, ам къвердавай бизнесдин яцла гъатна. Мукай акъятна денбел! Къвалах а тегъер гегъеншарна хъи, адан проектар гъатта къеце патан уьлквейрани кардик акатна.

Адан дидедини бубади лагъайтла, хва михъиз рикляй акъудна, на лугъуди, ам хъайиди туш. Квез чидани, вичи ада гъилиз пул атайла сифте нубатда вуч аву-

найтла? Махачкъаладиз хтана дидедизни бубадиз тарифдин квартира маса къачуна! Ахпа дачани, гуьгъуьналлаз гъар са вахаз квартираяр...

Зи дустуни писвилер рикле хуьдачир. «Акъвн алахъунар ийимир, – лугъудай за адаз, – къимет гудайди туш, пехилни хъижедайди я, пехилвиллиз мукъвавилерни чидайди туш».

Вичин хизандиз Махачкъалада квартира ада виридалайни эхирдай къачуна, са акъвн члехидини ваъ, анжах виридалайни хъсан районда. Аниз къве рушни галаз юлдаш хкана, ина хъайи пуд лагъай аялдал – хцел ада бубадин твар эцигна. Дидедин твар акъвн члавалди къвед лагъай рушал эцигнавай. Бубадални дидедал къведални чан аламайтлани, таклан хци багъишай вижевай квартирадани дачада абуру кеф-кефиятдиз уьмуьр гъалзавайтлани, хтулрикай абуру гъич хабарни къадачир.

Заз чизвай дустуни Москвадани квартира, гъатта уьлкведилай къерехдани са вуч ятлани маса къачунвайди. Планар адан члехибур, атла къил таквадайбур тир. Амма лугъудачни, сад ава – кланивал, сад ава – жеривал...

Атла, 90-йисар, декабрь. Цийи йис алуькъзава, юлдаши итим, аялри буба гуьзлемишзава, ам хтана акъятнач. Йикъар-варцар алатна, адакай са хабар хъанач. Чирхчирривай садавайни ам гъинватла лугъуз жезвач, къиле авайбур вири чулав фикирар я...

Са шумуд вацра ам жагъуриз алахънай, гатфар алуькбайла, живер црайла, милициядай хабар гана: адан мейит яргъал Подмосковведа къама гуьлле аваз жагъана...

Язух аялрин, буба абурун рикле хъсандаказ аламукъни авуначир. Мукъва къилийрикай лагъайтла, абуру бахтсуз хизандиз къузгъунри хъиз чархар ягъиз эгечна. Вуч къайгъу я абуруз аялрикай? Артух яргъияр тавуна абуру зи дуст дишегъли вичин къвалай акъудна (за адаз аялрин шейэр къватлиз куьмекни ганай). Гъа атайвал ам инай, абурун уьмуьрдай, хъфинни авуна.

Гъа жедайвал дидедини бубади, стхайри адаз пуд аял къвачел акъалдариз куьмек гана. Агакъзавай аялар сад муь-

куьдан гуьгъуьналлаз Москвада клелиз экечзавай, вичи ада гьана кирида кьунвай квартирада яшамиш жез кьвалахзавай. Аялрикай садани адан рикл ханач, абур дидедизни бубадиз ухшар гуьрчег ва акьуллубур хьана. Бадедин тьвар алай абурун кьвед лагъай руш, иллаки хьсандиз клезвавайди, артух чирвилер кьачуз маса уьлкведиз ракьурна. Кьелунра чьехи агалкьунар хьайи ада яшамиш жез гьана амукьун кьетна. Цувад йисалай адан кьилив вичин хизанни галаз чьехи вахни, ахпа хвани галаз дидени фена. Гадади вичел алай чьехи бубадин тьварцел, вич дагъустанви хьунал дамахзава.

Вичин уьмуьрдикай, аялрикай суьгьбетдайла, зи дуст дигешгьлиди гафунин кьиле тикрардай: «чун дагъустанвияр я кьван», «чи, дагъустанвийрин, фамиляр галаз», «вири дагъустанвийри хьиз», «дагъустанвийрин жуьреда». И гафари, таквазвай епини хьиз, клани инсандихь, вичин веледрин бубадихь галкьурзава.

Рагьметлу уьмуьрдин юлдашдин мукьвабуру ам кьабулнач хьи, кьабулнач. Ада вахт-вахтунда аялар Дагъустандиз хкидай, юлдашдин диде-бубадиз, ваха-

риз чеб хтанвайдакай хабар гудай, гьич са жавабни адаз жедачир... Таб тахьурай, садра яни, кьведра яни вахарикай сад адан аялриз килигиз акьатнай, анжах килигиз. Са мехьерикни кьве вахни атанай, гьич пишкешни гвачиз, гуя хтулрин уьмуьр хьсан хьунал наразибур хьиз чинар чьуру яз, плузарар кьватлна ацукьна хьфена.

Чун гзаф йисар хьанвай эгьли инсанар я. Зи дуст гьуьлуьз хьфенач, адан уьмуьрда маса итим хьхьанач, ада ам жагьурни авунач: муьгьуьббат – кьериз гузвай бахт я эхир, эгер инсандихь ам хьанатла, эбеди яз амукьни ийида. Ам вич клани веледрин, езнейрин, хтулрин юкьва яшамиш жезва, абурун патай кланивилени зи муькуь дустуни, дагъустанвиди вичиз, калмык дигешгьлидиз, гайи бахтуни адан уьмуьр ацьурнава. «Вири дуьз атана, заз акля, им ахвар хьиз», – дугьузва ада, вичин веледрин бубадиз вафалувал чьур тавур, вичин сифтегьан ва эхиримжи муьгьуьббатдин имтигьандай лайхлудаказ акьатай дигешгьлиди.

Раисам Хайбулаева

Алай йисуз Урус драматический театрдин 100 йис жезва, имни лагъай члал жезва... гъеле ам пара жезгыл я. Куьн члалахъ тушни? Ингъе – рекъемар. Чехи театр – 248 йис. Мариининка – 241 йис. Абурув гекъигайла, Урус драмтеатр женжел жезгылдин яида ава. Амма адахъ вичин тарих авач лугъуз жедач. Инани ашкъи-гъевес къизгъин хъайид я, гъиссерал звал атайди я... Театрдикай 30 йисуз адан къилин режиссер хъайи касдилай хъсан ни сугъбетда? Скандарбек Тулпаров – Россиядин искусствойрин лайихлу деятель, Б. Шукман тварунихъ галай Къилин театральный училищедин выпускник, театрдин са къадар премийрин сагъиб. Гафъ гъаданди я...

Театрдикай рахан

Эвелрин эвел

Октябрдин революциядилай вилик Темир-Хан-Шурада военный гарнизонар авай. Урус офицерар аниз чпин папарни галаз къезвай. Фикирдиз гъизвани, Питердай ва Москвадай тир и дишегълийриз ина гъикъван дарих тиртла? Абуру чпиз машгъулат жагъурна – халкъдин театр тешкилна. Сегънедал чебни къугъвазвай, чпин аяларни къугъурзавай, яваш-яваш и машгъулатдик итимарни экечна.

20-йисара Николай Синельникова, пара бажарагълу, гъурмет авай актерди ва режиссерди труппа вири Россия тирвал гъаз къекъвена. Ам Станиславскийдив гекъигзавай, куьн гъавурда

акъазвани? Мус ам Буйнаксдиз атанай? Квелди ятлани труппади адан фикир желбна, ада ина амукъун къетлна. Белки, Тахо-Годиди адаз хуш жедай са вуч ятлани теклифнай. Куьрелди, 24-йисан октябрдиз республикада урус драмтеатр тешкилунин гъакъиндай указ акъатна. Дуьз са йис алатайла, сегъне ачухна, тамашачийриз эвелимжи тамаша – «Горе от ума» къалурна. Дагъустанда театрдин искусстводин бине кутур Урус драматический театрдин къиле Синельников акъвазна. Ада урус ва дуьньядин классикрин пьесаяр сегънеламишзавай.

1934-йисуз театрдив Максим Горькийдин твар гана. Дагъустандин тамашачияр К. Якушев, С. Токарь, Р. Кулик-Тер-

новская, П. Житковец, И. Карбовский, Н. Гостева, А. Захарова, А. Потапушкина, Г. Якунин, Л. ва П. Коноваловар, Н. ва В. Андреевар, Л. Колюжная хътин артистрин алакунри гъейранарна. 40-йисариз сегънедиз И. Смоктуновский, В. Марков, Р. Маркова ва маса «гъетер» экъечна.

Спектаклди тестикъарнай

Зун Урус театрди 93-йисуз атана. Хиве къан: артух ашкъи авачиз. Коллективда гъалар хъсан туширди, гъужетар-мидявилер авайди заз чизвай. Ина муъжуъд акси дестеяр тешкил къанвай, абур йисаралди чеб чпихъ галаз рахазвачир. Гъар са дестедихъни вичин регъбер авай. Амма вун къудлугъдал тайинарнатла, мад вуч хъийидай? Зун гъавурда акъазвай: эгер и дестеяр сад тавуртла, театр жедач. Гъавилай гъа сифте юкъуз, зун коллективдихъ галаз танишарайла, за лагъана: «Дестейрин регъберар, тлалабзава къевай къарагъун». Вири киснава. И къвалах садани гуъзлемишнавачир, вуч ийидатла чизвачир. За тикрарна: «Дестейрин регъберар, тлалабзава къевай къарагъун». Мад къарагъдай кас хъанач. Инал зани лагъана: «Эгер регъберар авачтла, дестеярни авач. Ина са десте я авайди – урус театр. И кар рикел хуьх».

Худсоветдиз виликдай са дестедин велилар къабулзавай. Анжах са! Амни теардин кьиле акъваззавай. Гила вирида гуъзлемишзавай: за вужар хкъада? За арадал атанвай и система чурна, худсоветдиз гъар дестейрин векилриз, бажарагълу, кьили къвалахзавай ксариз теклифна. Заз лугъунни авунай: «Им кьиле фидай савда туш. Амайбур ваз акси экъечда, абур ру вун неда». Ятлани за малумарна: «Зун, гъелбетда, ширинди я, анжах зак агъуни къвайди я». Тади къачун тавуна за коллективдихъ галаз жуван алакъяар гуьнгъуна твазвай. Гъар са касдихъ галаз кьилди рахазвай. Чирзавай, вуж нихъ галаз чуьруькда ава, абур дуст хъийидай мумкинвилер акъазвай. Къвез-къвез виликан мидявилер рикелай алатна, абур чеб чпихъ галаз рахун хъувуна. Амма къилинди – идеядин дережада абур тупламишдай спектакль жагъурна къанзавай. Тахъайтла гъар йикъан крара дуст хъхъун яргъалди фидачир. Шийи театр арадал гъана къанзавай. За Булгакован «Полумный журден» пьеса хкъана. Чна адал къвалахиз эгечна, и арадани – мусибат: зи мукъва дуст, теартдин къилин художник Эдуард Путерброт яна къена. Ам зи архите. Театрди 93-йисариз гъедалди заз ина чизвай тек са кас тир. За спектакль гъадаз бахшун къетна, вири идея чи художникдал,

Эдикал элкъурна. И идеядини вири актерар рубъгламишна. Ахътин премьерна чна авунай! Зун гъавурда акъуна – къвалах хъана! Театр сад хъана!

Рикел хкин, вахтар гъихътинбур тиртла. 90-йисар, виринра бандитар, инсанар ягъиз рекъизва. Чна и спектакль арадал гъайила, зи кълиив зверна секретарша атана, шехъзавай ада лагъана: «Тади ая, кассадиз алад». За фикирна – кассирша къена... Ибур гъикл жезвай крар я? Хунл зулумкарар тушни! Катна зун кассадиз, ана кхъенва: «Вири билетар маса ганва».

Чаз гъамиша аншлагар жедай. И жуьре чна башламишна. Им зи театрдин къилин режиссервиле тестикъ хъунни тир.

Ина урус рубъгъ ава...

Гъар са милли театрдинхъ вичин чин жеда. Чин – им драматургия я. Репертуарди халкъдин къамат арадал гъун лазим я. Зун гъавурда акъуна: урус теардин чин – урус классика. За гъа сифте къилелай къетна: чун анжах са урус члалал рахазвай театр ваъ, милли урус театр хъана кланда. Урус рубъгъ квай! Чина са пай урус, муькуь пай маса халкъарикай актерар ава. И баланс члурна виже къведач. Урус инсандин пластика – им маса затл я. Вуна

урус актеррихъ, маса миллетрикай актеррихъ галаз къвалахдайла – къумукъ, авар, яхул – и кар ачухдиз гъиссзава. Урус актерди кам къачудач, и кам вуч патал ятла ам гъавурда тун тавунмаз. Адаз вири чир хъун герек я. Чи милли театрра за лугъзва: «Актер, тлалабзава и муькъвелей фена атла затл къачун...» Ада завай са затни хабар къан хъийизва! Фена лагъайди ийизва. «Фена кланзава, яни? Гъан, фида ман». За са юкъуз, къве юкъуз къвалахзава. Ахпа лугъзва: «Гадаяр, куьне вучиз хабар къазвач: чна вуч патал икл ийизва – физва, атла затл къачузва? Яраб квез и арадин гъавурда акъаз кланзавач жал?» Заз жаваб гузва: «Чаз мизансцендай къатлуз кланзава, персонаждиз вуч герек ятла. Физикадай». Имни къвалахдив къетлендаказ, михъиз маса жуьреда эгечлун я! Гъар са актердинхъ – вичин милли культура ава. Лезгийрин театрди лезги халкъдин рубъгъ ачухзава, аваррин театрди – авар халкъдин. Гъа и жуьреда урус театрди – урус халкъдин. Гъа са вахтунда, рикел хуьн герек я ада и рубъгъ низ къалурзаватла. Дагъустанвийриз. За лугъуда: михъиз чпин жуьредин тамашачийриз. Кланзни, такланзни дагъустанвийрин менталитетдин къетленвилер гъисаба къун чарасуз я. Белки, гъавилай

зун ина икI яргъалди амуькни авуна. Зак дагъустанвидикайни ква, урусдикайни. Зун Сибирда чIехи хъана. Ахпа, иниз хтайла, жуван халкъдин культуради хъ галаз мукъувай таниш жедайвал, зун яргъалди дагълариз рахкурдай. Гуьгъуьнлай, актердин ва режиссердин пешейрай кIелдайла, зун Москвада яшамиш хъана. Куьрелди, зун урус руьгъдин гъавурда акъазва, адакай дагъустанвийриз гьикI лугъудатлани са жуьре заз чир хъанва.

Курвилер галачиз алатна

Эхирдайни Дагъустандин театррин уьмуьрдай важиблу са кардикай лугъун. Фестиваль тешкилуникай, эвелдай адал лап яргъи тIвар алай: «Международный фестиваль русских театров республик Северного Кавказа, стран Черноморско-Каспийского региона, ближнего и дальнего зарубежья», гила ам лап куьруьди хъанва: «Урус сегъне». ГьикI ятлани, зи кьилиз идея атана: «Чаз чи фестиваль герек я». Иниз маса уьлквейрайни урус театрар къведайвал. Анжах къведай ашкъи авачир, кичлезвай. Ина спецоперацяр, гагъ хъиткъинзава, гагъ гуьлле гузва – Дагъустандикай гъахътин фикирар авай. Им 2007-йис тир. Зунни Гъевчи театрдин художественный руководитель Юрий Соломина хъ галаз таниш жез фена.

Эгер Гъевчи театр атайтIа, фикирзавай за, адан гуьгъуьналлаз масабурни къведа. Соломина заз: «На вуч лугъузва? Эгер зи са актердиз къванни са вуч ятлани хъайитIа, за жува жув яда». За адаз къаравуларни хиве къуна, шикаятни авуна: Гъевчи театр тахъайтIа – фестивални жедач, амни пара герек я Дагъустандиз! «Квадарда чна Дагъустан, – лагъана за, – вилик фин, театрдин искусство вилик тухун герек я!» Эхирни чIалал гъана! Ма Гъевчи театрди ачухзавай фестивалдик иштиракиз такланбур жедайни?

Гъа икI, пака вири атана кланзава. И арадани, къасухдай хъиз, Гъажиеван куьчеда спецоперация физва. Телевиденидин вири каналрай ам къалурзава. Заз Соломина зенг авуна: «Ваз акъазвани, вуч жезватIа? За гьикI жуванбур аниз ахъайда?» За лагъана: «Им къунши куьчеда я! Чи куьчеда вири хъсанзава. Са кьве бовевик тир авайди. Куьн къевезвайди чир хъайила, чибуру абур квадарун кьетIна».

Чи гележег гьихътинди жедатIа? Лугъуз четин я. Гъелелиг виш йис я чаз хъанвайди. Театр патал им лап тIимил я. Къведай юбилейдалди дурум гун, ана сад акъатда.

Руслан Бакидов

Хъсан тешкиллувал аваз

Социальный, экономикадин, культурадин ва маса рекъерай йигиндаказ вилик физвай, агъалийрин яшайиш йисандавай-суз хъсан жезвай, бубайрин хъсан ва баркаллу адетар хуъзвай ва артмишзавай, баркаллу ва дамахдай тарих авай, вичиз гъахълудаказ арифдарринни шаиррин махан лугъузвай Сулейман-Стальский район патал 2024-йис лишанлуди ва къетленди я. ГьикI лагъайтIа, район арадал атана 95 йис, Къасумхуъруьн райондиз СтIал Сулейманан тIвар гана 55 йис тамам жезва. Мадни, алай йисуз XX асирдин Гомеран 155 йисан юбилейни виниз тир дережада аваз къейдна.

Заз акI я хьи, Сулейман-Стальский райондиз шад, гурлу мярекатар хас я. Гъавиляй районда абур киле тухун давамни ийизва, вични хъсан тешкиллувал аваз.

19-октябрдиз райондин 95 йисан юбилейдин сергъятра аваз Къасумхуърел, И. Гъ. Тагъирован тIварунихъ галай Културадин дворецда, лезгийрин къагъриманвилин «Шарвили» эпосдин ва «Куьредин ярар» милли манийрин республикадин фестиваль киле фена. Югъ чIимелди, куьлукъ марф къвазвайди хъанатIани, югъ къвалах тийизвайди тиртIани, суварик махлукъатди активвилелди иштиракна.

Сифтедай къагъриманвилин «Шарвили» эпосдин суварин сергъятра аваз 1-нумрадин ДЮСШ-дин гъаятда милли жуврейрай акъажунар киле тухвана. Кьилди къачуртIа, суварин программадик алай чкадилай яргъаз хкадарунай, цIил ялунай ва гира яргъаз гадарунай акъажунар квай.

Гъаятда хувьерин поселенийрин СДК-ри (зонайриз килигна) милли гамарин чешнеяр, ви-

ликдай яшайишда ишлемишиз хъайи алатар, милли хуьрекар къалурзавай 6 алачух («Алкадарский родник», «Корчагский родник», «Стальский родник» (абур 2 авай), «Гюнейский родник» ва «Ново-Макинский родник») ачухнавай.

Культурадин дворецдин фойеда Стал Сулейманан 155 йисан юбилейдиз талукъарнавай, гъаКни «Выставка книг Сулеймана Стальского», «Выставка книг дагестанских ав-

торов», «Лейся, родная речь», «Лезгинская пресса. История и современность», «Лезгинский героический эпос «Шарвили», «Культурный Центр «Кюринские зори», «Современные дагестанские писатели и поэты» выставкаяр тешкилнавай.

Культурадин дворецдин гъятда ачухнавай суварин майдандал Сулейман-Стальский райондин Кьил Саид Темирханов, Дагъустан Республикадин Гьукуматдин Председателдин заместитель Нариман Абдулмуталибов, Дагъустан Республикадин Халкъдин Собранидин депутат Имам Яралиев, багъа маса мугъманар атана. Сифтедай абур хуьрерин поселенийрин СДК-ри ачухнавай алачухрихъ галаз

таниш хъана, анрал милли хуьрекар (натлуфа, тлач, муьхклубт, афарар, ругур як, цикленар...) дадмишна.

Гуьгъуьнлай багъа мугъманар устлар Н. Керимханова хъенчлин къапар гъазурунин ва дигегилийрин са дестеди къалурай гамар хрунин, рекъинал сар эвягъунин, сарикай чхрадал гъалар авунин сеняткарвилерихъ, гъаКни фойеда ачухнавай райондин художественный школадин, аялрин яратмишунрин кваллин выставкайрихъ галаз таниш хъана. Абур, гъаКни РДК-дин гъвеччи залда полковонец ва диндин деятель Гъажи Давудаз талукъарнавай Кьиблепатан Дагъустандин художникрин шикилрин ва суьретрин выставка суварик атанвай багъа мугъманриз гзаф бегенмиш хъана.

Стал Сулейман райондин 95 йисан юбилейдихъ галаз алакъалу шадвилини асул мярекат Культурадин дворецдин чехи залда башламиш хъана.

Мярекат ЦТКНР-дин директордин заместитель Ярагъмед Ярагъмедова кыле тухвана.

Шадвал къалурун патал ядай куьруь макъам (фанфары) тамамарайдалай гуьгъуьниз сегънедиз райондин Г. Гъасанован тIварунихъ галай музыкальный школадин преподавателрин милли алатрин оркестр (дирижер - Мусаиб Сейфулаев) экъечIна, ада жуьреба-жуьре макъамрин кIусарикай туькIурнавай попури тамамарна.

Мярекат ачухунин сифте гаф райондин Кьил Саид Темирханова лагъана.

Вичин рахунра ам 95 йисан къене район феи баркаллу рекъел, адахъ хъайи агалкъунрал ва гедегедин везифайрал гегъеншидиз акъвазна.

– За квез виридаз чи райондин 95 йисан юбилей мубаракзава, – лагъана райондин Кьил Саид Темирханова. – Къенин юкъуз чун къазанмишай хъсан нетижайри, баркаллу тарихди сад ийизва.

Алатай йисара район гьам имтигъанрин, гьамни агалкъунрин рехъ фена. Къвез-къвез райондин экономика, хуьрерин инфраструктура, чи район надир ийизвай адетар хвена, абур жегъил несилдал агакъарна. Вири и крарай за райондин агъалийриз чухсагъул лугъузва.

Райондин Къил Саид Темирханова район яшайишдинни экономикадин рекъерай вилик тухуник меценатар тир Сулейман Керимова, Фируза Керимовади, Ханбалаеврин хизанди, Салман Бабаева, Имам Яралиева тешкилнавай Мergьаматлувилин «Умуд» фондуни ва маса къегъал рухвайрини фондари кутазвай еке пай къейдна, идай абуруз чухсагъул малумарна.

Къилдин разивилин ва чухсагъулдин келимаяр Саид Темирханова Дагъустандин Къил Сергей Меликован, ДР-дин Гьукуматдин Председателдин заместитель Нариман Абдулмуталибован, Халкъдин Собранидин депутат Имам Яралиеван гьакъиндай лагъана.

Дагъустан Республикадин Къил Сергей Меликова райондин Къил Саид Темирханован тIварцIел сувар мубаракзавай Тебрикдин чар рахкурнавай. Ам ДР-дин Гьукуматдин Председателдин заместитель Нариман Абдулмуталибова Келна.

Вичин патай вице-премьер Нариман Абдулмуталибова алава гъувурвал, муниципалитетди социально-экономический рекъерай республикада кIвенкIевчи чка къазва, им районда инвестицийрин ва социальный проектар уьмуьрдиз кечирмишунин нетижа я. Районда АПК-дин хиле уьлкведа чIехибурукай тир «Полоса» ва «Али-Як» проектар уьмуьрдиз кечирмишзава. Районда Кеферпатан Кавказда виридалайни чIехиди тир полимерный турбайрин «Эксонор» завод ачухун къетIен вакъиа хъана.

Дагъустандин Гьукуматдин вице-премьер Нариман Абдулмуталибова къейд авурвал, мукъвара республикадин руководстводи муниципалитетри 2023-йисуз социальный, экономикадин ва маса рекъерай тухвай кIвалахрин нетижаяр къуна, зонайриз килигна, тафаватлу хъайи пуд-пуд муниципалитет тайинарна. Нетижада вири хилерай агалкъунар хъанвай са шумуд муниципалитет-диз грантар гудайвал я. Дагъдин

ценерив гвай районрин арада Сулейман-Стальский райондиз 1-чка ганва. Им 3 йис я район республикада квенквечи муниципалитетрин арада аваз. И агалкьуник райондин руководстводин ва вири агъалийрин лайихлу пай ква.

Вице-премьер Нариман Абдулмуталибова инанмишвал кълурна хьи, райондихъ geleжегда мадни члехи агалкьунар жеда.

Тебрикдин келимаяр гваз мярекатдал ДР-дин Халкьдин Собранидин депутат Имам Яралиев рахана. Ада лагъайвал, Сулейман-Стальский район Алкьвадар Гьасан-эфенди, Етим Эмин, Стлал Сулейман хьтин зурба ксар акъатый республикадин гевгьердин лап багъ са тlвар, хат, хазина я.

«Ша чна и яратмишунин адетар санал давамарин! Къуй чи кlвалера гьамиша чимивили, рикlера ислягъвили ва разивили агъавал авурай!», – лагъана Имам Яралиева.

Суварин мярекатдин иштиракчийрин рахунрилай ва тебрикрилай гуьгъуьниз Културадин дворецдин гегъенш сегъне «Къуредин ярар» («Кюринские зори») милли манийрин республикадин фестивалдин иштиракчийрин ихтиярда туна. Мярекат тухузвайди тир Ярагъмед Ярагъмедова теклиф ийиз, сегънедиз садсаян гуьгъуьналлаз Кьиблепатан Дагъустандин районрин патай мандарар, ашукъар экъечlна.

«Къуредин ярар» фестивалдин сергъятра аваз Ислам Велиханова (Дербент),

Сулейман-Стальский райондин аялрин яратмишунрин кlвалин хордин коллективди, «Пенкер баха» конкурсдин гъалибчи Таира Муснагъовади, Эмирсултан Бегеева (къведни Ахцегъ район), Сагида Мегъамедрасуловади (Докъузпара район), Надир Гьасанова (Къурагъ район), Аминат Алиевади, Кевсер Тагъйровади (къведни – Агъул район), Къагъриман Ибрагъимова (Дербент район), Рита Абдурагъмановади, Адият Гъамзатовади (къведни – Хив район), ашукъ Айдуна (Мегъарамдхуьруьн район) манияр тамамарна.

Абуруз Дагъустан Республикадин културадин министерстводин патай лауреатвилдин дипломар, къиметлу пишкешар гана.

Фестивалдин лауреатри тамамарай манияр хъиз, мярекатда конкурсдилай къецияй Рустам Къарибова (Советский хуьр), Расул Абдулкебирова, Эрзиман Османова тамамарай маниярни тамашачийри гурлу капар ягъуналди къаршиламишна.

Райондин 95 йисан юбилейдин сергъятра аваз Къасумхуьрел кхиле тухвай лезгийрин къагъриманвилдин «Шарвилли» эпосдин ва «Къуредин ярар» милли манийрин республикадин фестивалдин суварин мярекат райондин културадин уьмуьрда лишанлу вакъиа хъана. Са рахунни алачиз, ада райондин цlйии тарихда къетlен чка къада.

Хазран Къасумов

Мехъерар ва адетар

Хърак фу чрадай нубат къуна, хуъруьн гъвечли-члехи, цийи-куьгъне тупалай ийиз ацукънавай дишегълийриз бирдан «хквезва, хквезва» лугъудай гафарин ванер атана.

– Я къин тавур вахар, ша килигин, Мевлидан сусахъ вуч мярекат аватла акван, – лугъуз, кардик квай Шанисебалай гъейри амай дишегълийар вири хъракай къецихъ экъечна. Хуъруьн жематдик, марф къвадайла цекверин клунтунук хъиз, гъерекат акатнавай. Яшлу инсан-

ри къакъан къвалерин члереирал, балхунрик, хуъруьн кимерал къулай чкаяр къазвай, аялри лагъайтла, гила-гила свас гваз хквезвай машинрин десте пайда хъанвай, ирид рекъин хивехъди чукурзавай. Машинар акваз-акваз хуъруьз мукъва хъана. Тамашзавайбуруз гила шадвал ийизвай жегъилрин гъар жуьре къуъруькар аквазвай, музыкадин, манийрин сесер ачухъдиз къвезвай, «Пагъ гуьзел язавачни, чи девирда такур кларнетарни электрогитараяр я гъа!», –

лагъана кимел ацукънавай яшлу Демир халуди.

Хуър акваз такваз шад межлисдиз элкъвенвай. Вирида, свас къаршиламишзавай, межлис къызгъин хъанвай, гила вири гъвечи-чехида свас гъызвай гададин буба Мевлидан гъаятдихъ еримишзавай.

Амма хъракай хкечІнавай пуд дишегълидиз шадвал аквазвачир, абуруз авайди чпин дерди тир. Дишегълийри шейэр аваз хтана кІанзавай машиндихъ вил экъурзавай. Ингъе, гъеле гъаваяр чимизматІани келледилай бугъ алахъна физ, гъугъан ван къачуна, хуъруьн юкъваз «Камаз» машин гъахъна. Машин сиве-сивди шейэрай ацІанвай. Лап зурба гъисаб чидай алімдилай алакъ тийидай кар инал и пуд дишегълидилай алакъна. Са шумуд декъикъадин къене абуру машинда авай шейэр вилералди гъисабна. Машинда стул столдилай эгечІна телевизор, холодильникдилай хкечІна, саки вири авай.

«Гвачир затІ авач гъа, амма свас гъуьлуьв, кІвалив, хуьруьв къадай, къилих, намус авай инсан ятІа», – къатІана са дишегълиди. И арада абуруз, герен-герен Мевлидан гъаятдихъ элкъвез, хъел кваз къвалав гвайбурухъ галаз са квейкай ятІани эхтилат ийизвай Демир халу акуна.

– Я хтулар, – лугъузвай Демир халуди – мукъвара зун чІехи хчин къилив шегъерда авай. Квез акунатІа, Махачкъаладин паркда чи Ватан патал чан гайи

игитриз хъсан гуьмбет эпигнава. Зун а гуьмбетдин патав скамейкадал ацукъна игитрин рикІерай акъатзавай ялавдиз, гуьмбетдиз ва анал алай цуьквериз килигиз хиялрик квай. Бирдан гуьмбетдин къаншарда, куьчеда машинрин са десте акъваз хъана. Вилик квай машиндай чІаганвай жегъил рушни гада эвичІна, къужахда цуькверин кІунчІарни аваз гуьмбетдив агатиз башламишна. Зун ибурун ина вуч авайди я, гила-мад вуч жедатІа лугъуз; серсер хъана амукънавай. Абур лагъайтІа, гуьмбетдал цуьквер эцигна, женгинин вилик къин къазвай аскерар хъиз са декъикъада «къванциз элкъвена». Къерехрай абуруз килигзавай инсанарни кис хъанвай. Зун гила къукъмада акъунвай. Тек и са декъикъади зазни, вири килигзавайбурузни зурба таъсир авуна. Аквар гъаларай, хиялна за, и эвленмиш жезвай жегъилар намуслу диде-бубайрин веледар я.

Бес Мевлидни хатур-гъуьрмет чидай, кІуь-цуру акунвай, инсанвал квай кас я эхир. Мевлида вичин гъилералди Ватандин рекъе чан гайи хуьруьнвийриз эцигнавай и гуьмбетдиз икрам авун адан «къван хъайи» хцелайни сусалай алакъарнач хъи, – лугъуз Демир халудин хъел къати хъанвай.

«За адан рикІел намусар хкида», – лагъана Демир халу Мевлидан кІвалерихъ югъваз башламишна.

«Ша фимир», «Герек авайди туш», «Авачир адетар Мевлида кутадани?», «Са хуьрени тийизвай адетар я», – лугъуз,

къваларив гвай итимри Демир халу секинарив алахъзавай.

«Адетар авачтла, чна кутада. Аямдив къазвай, жегъил несил, хуър, кивал патал чарасуз адет я. Къуй ам чи хуърелай бинеда гъатрай», – гафаралди Демир халу Мевлидан кивалихъ дигана.

Са арани фенач хьи, кимеллайбуруз винидихъай вилик жегъилни свас, абурун диде-буба ва Демир халу акатна, музыкадин ван къилел алай десте кимихъди къвез акуна. Гуьмбетдин мукъув агакъайла музыкадин, хуьруьнрин, рахунин сес акъваз хъана. Вилик, хуьруьнвийрин арада гуьрмет авай, Ватандин чехи дяведин иштиракчи, агъсакъл Демир халу экъечина. «Гуьрметлу жегъилар, хуьруьнвиар, гъвечи-чехи», – лагъана ада. «Ингъе куь вилик квай гуьмбетда чаз къенин ишигълу, шад югъ пишкешуник чехи пай кутур, жегъил-замаз чпин чанар гайи, къудкъад игит ксанва. Гъар юкъуз чаз аквазвай экуьнай ва гъакъни къенин межлисдай чун абуроз буржлу я. Квез ван къвезвани ксанвай игитар? Эхъ, чна инал къин къазва, къенин йикъалай башламишна чи гъар са шадвал, межлис куьн рикълел хкунилай башламышда. Нин рикълелай куьн алатайтла, къуй абур гъамиша халкъдин туьгметдик акатрай».

ИкI лагъана, Демир халуди къилел алай бармак гъилиз члугуна. Ам кис хъанвай. Жемятдин арадайни сес акъатзамачир. Са декъикъа арадай фийила Демир халуди лагъана: «Шадвал ая, хуьруьнвиар, къе Мевлидан гададин мехъер я».

И гафарилай гуьгъуьниз гададин диде вилик экъечина, гуьмбетдихъ яру келегъа акална. Им гада, свас, мехъерин югъ къалурай 80 чамраз чухсагъул лугъунин лишан тир.

Десте мехъерин кивалихъди ахмиш хъхъана. Амма хуьруьн юкъвал алай гуьмбетдин патав гъвечи аялар аламай. Абуру чпиз сифте чир хъанвай сесералди гуьмбетда гъатнавай тварар келиз алахънавай. «И-г-и-т А. Аб-д-у-ла-ев» члугваз сесер тикрарзавай сада.

Вакъиадин шагъидар хъайи къве дишегълиди агъсакълдин алахъунри нетижа гайиди аннамишзавай.

Фу чраз хърак квай дишегълийрин эхтилатар мадни деринра гъатна. Гила абур мукъвал вахтара хуьре хъайи мехъерар, сусари гваз атай шей-шуьй гекъигунралди алцумзавай.

«Къилинди шейэр туш гъа, къилинди жегъилар чеб-чпиз бахтлу хъун я, я руш», – лагъана Файизата. Ингъе килиг куьн вини Рамазанан гадани свас. Диде бубайри, чеб галачиз къачур шифонер, сервант бегенмиш тахъана, абур маса хугуниз мажбур хъана. Бегенмиш тахъун аквар гъаларай, гъакъан са багъна тир. Хуьруьнвийриз чпин «вар-юх» акурай лугъуз, къачур чехи шейэр, гъакълани, туплу чимайди хъиз ацланвай кивале эцигдай чка хъанач».

– Я руш, на Рамазанакай вучда, къачун чна Бидиран гада. Келзавай чкадай хкана, буржар къуна, шей-шуьй къачуна, мехъерар авуна. Авур вад йикъалай гадани свас шегъердиз хъфена, диде-буба

буржар вахкунив эгечІна. Са стипенди-
ядал вич хуыз алакь тайизвай гададивай
гила хизан хуыз жезвачир. Я диде-буба-
дивайни абуруз са куьмек гуз алакьнач.
Эхирни гьабурни чІехи шейэр маса гу-
низ, гада кІелун гадаруниз мажбур хьана.

«Валлагь, вахар, зи гададизни рушаз
мехьер ийидайла пул пишкешда», – ла-
гьана Мерзията. «Къуй чпин рикІиз вуч
кІандатІа, гьам къачурай. Къенин йи-
къан жегьилар, диде-бубайриз гьакІ
кІанда лугьуз, элкьвез хквез хуьруьз ка-
тич эхир. Абур ватана гьар са чеб ба-
дара къведай пипІе, чІехи эцигунрал, ше-
гьerra ва северра кІвалахуниз мажбур я.
Гьавилай, кІвалин къене вуч лазим ятІа,
гьинал кІвал-югь кутадатІа, аялриз чпиз
хьсан чир хьун герек я. За абуруз пул
пишкешда».

«Вуч куьн ана пул пишкешунрикай ра-
хазва?» – лагьана мехьерикай кефиник
кваз хтана, хьран мукьубай хьфизвай
Девлета. Квезни Мевлидаз ийизвай пиш-
кешрикай хабар хьана жеди гьа? Валла-
гь, вахар, зун анай рикІиз туькьуьл хьана
катайди я. Жечни мегер, чна лап кефи-
на аваз межлис тухузвай. Гьинай атай-
ди ятІани чидач, геж атунай багьшиш-
ламишун тІалабна, кІвализ са мугьман
гьахьна. Са ара фейила, Мевлид вични
акъатна. Мевлид акунамазди мугьманди
чаз виридаз аквадайвал мехьер муба-
ракна, Мевлидан гьилиз агьзурдин пуд
къацІу, векьрекьардай чарар чукьвена.
И агьвалат акур зун, ва гьакІ къваларив
гьвайбурни, са жуьре амуькьна. На лугьуди
я мугьманди, я Мевлида, чун саймишнач.

Саймишун лагьайтІа, чи вилик адан
кІвалай атайди са фу-яд тир. Амай «ке-
фер» ада гадайриз чпин кепекрихь маса
гузвай. Агьвалат акуна, пер хайидалай
гуьгьуьниз чир хьайивал, залум Мевли-
да тІуьнар-хьунар мукьуь кІвале кьилди
кІватІнавай агьзурар гайибуроз тухуз
хьана. Ана ада бухгалтерар, директорар,
завскладар – куьредди жибиндик кьез
кьвайбур кІватІнавай. Таб-керчек заз чи-
дач, Мевлида гададин мехьериз авур хар-
жар къван кьвед къазанмишни хьуву-
налда: Бес имни мехьер яни, идаз халкь
тарашун лугьуда. Хьсан я мукьва-кьили,
арха-стха санал кІватІ хьана, гьарда са
гьил хкажна мехьер авун. Мехьеррик
таратІ гьидай, верч, суфра кутадай куту-

гай адетар чи бубайрихь лап фадлай ава.
Абур чешнедай акьудна пул пишкешун
адет хьуни, мехьеррин дамах квадарзава,
инсанар къанихарзава ва несилдиз чІуру
рехь къалурзава.

Мевлидал гьалтай музыкантарни гьа
вичин нефс авайбур хьана. Куьн рикІел
аламатІа, вахар, виликдай зуьрнечиди
абаси пелел алкІурайла, кІвачел хкаж
хьана зуьрне кьугьурдай. Абаси вигьин
сеняткарриз вини дережадин кьимет
гун лагьай чІал тир. Гьар гьи устлардин
алакьуниз хьайитІани, абаси талукь же-
дачир. Амма ибуруз абаси ваь, 100 манат
вегь, макьам ксана язава. АцІай жиби-
нар гьвай халуяр куьлуьник экечІайла,
абур бирдан ахварай аватда. Пеляй гьекь
авахьдалди чпив гьвай «цел акьажда»,
«дудукІда» ял твада, «саф» гатада. Гьекь
авадарич гьа, абуру гьар са макьам куьл
ийизвайдаз саки юкьван кьиметдалди
500 манатдай маса гузва. Ихьтин савда-
гар сеняткаррин халисан кьуллугьди
жемятдиз, адет яз, тІимил менфят гузва.
Зун таб ятІа, килиг садра, квез акунай, а
сеняткаррихь галаз чІагьан язавай, чІар
алай квак хьтинди. Ам Мевлидан хтул я.
Вичин халудин мехьерик шадвал ийи-
дай чкадал, ада кьве гьил хкажна куьл
ийизвайбурувай манатар хчалзава. За-
лумдин веледиз «шабаш-шабаш» лугьуз
гьарайзавайбур акурла лап кеф гузвай.
Амай халкь лагьайтІа, ихьтин къама ялар
авайбурукай икрагь хьана, межлисдай
са-сад экьечІиз хьфена.

ИкІ сятдин нянин кІуьд тахьанамаз
дем чуьлуни Мевлидан икьван чІавалди
такур «астІардин кІаник пад» жемят-
диз ачухдиз къалурна. Чи халкьдиз чІу-
ру адетарни къени адетар лап хьсандиз
чизва. ЧІуру адетриз рехь гузвайбур
чун я, вахар. Чаз кІан хьайитІа, Мевлид
хьтинбур дуьз къацІаз хкведа. Ингье хьра
авай ризкьидал кьин къан хьи, хкведа.
Герекзавайди чна Демир халу хьтинбуру-
лай чешне къачун я.

Зулун тек са юкьуз кьиле феи и ва-
кьияйри хуьруьнвийрин зигьиндиз
акьалтІай таьсир авуна, пис-хьсан, ягь-
намус, инсан, миллетдиз хас адетар ва
тІалабунар рикІел хкана.

Шайдабег Мирзоев

Владик Батманов

Чубарук хъиз, зун ви мукал хквезва,
Ви хуш къамат риклевав зун къекъвезва.

Тек са вун я риклиз мукъва хъайиди,
Муьгъуббатдин чимивал заз гайиди.

Касни клан туш заз вун авай чкада,
Анжах вавди «яр-яр» лугъуз рахада.

Заз иштягъ жеч суфрадихъ вун галачир,
Уьмуьр квез я, гъиле ви гъил авачир?

Ви уьмуьрда гатфар хьурай зулузни

Ви уьмуьрда гатфар хьурай зулузни,
Къуй килиграй тлурфанар ваз яргъарай.
Къисмет тахъуй пашманвал са члавузни,
Датлана ви гъайдиз гуда за гъарай.

Кланивили муг авунва рикле зи,
Ви муьгъуббат зи илгъамдин дестек я.
Гъар гъи кваллах хъайитлани гъиле зи
Къумек ийиз аквадаиди вун тек я.

Ви кланивал багъа я заз гъамиша,
Зи сваса зав вугай сифте бала хъиз.
Зун акурла катмир закай, саймиша,
Регъуввал бес я ийизвай сваса хъиз.

Ви хуьр галай патахъди зун элкъвена
Лап гъар йифиз физва ширин ахвариз.
Ви ашкъидин лепейра зун эхъвена,
На зи уьмуьр элкъуьрна шад сувариз!

Ви уьмуьрда гатфар хьурай зулузни,
Кас тахъурай клур гудай ви гъиссериз.
За ийида дуьа йифиз, юкъузни
Вун гъамиша акун патал вилериз!

Ви гуьруьшдиз зун къведа, яр!

Муддин цуьквер ваз гъилеваз
Пак кланивал кай риклевав,
Кледун патал шиирар ваз,
Ви гуьруьшдиз зун къведа,яр!

Са къуз къванни такуртла вун
Яд тагай цуьк хъиз, къурад зун.
Мус аквадатI лагъ на заз чун
Ви гуьруьшдиз зун къведа,яр!

Течир касдин салам къамир,
Жуван пак тIвар «сиве твамир».
Зун хел хайи тар хъиз тамир,
Ви гуьруьшдиз зун къведа,яр!

На заз дерт-гъам гайитлани,
Вилик цацар цайитлани,
Живер,марфар къъвайитлани,
Ви гуьруьшдиз зун къведа,яр!

Зун шад я захъ кланид хьунал,
 На ярди хьиз, зи гьил кьунал.
 Паркуна хьухъ, вил алаз зал,
 Ви гуьруьшдиз зун кьъезва,яр!

Вуч ава захъ авачир?

Завай умуд кутаз жезмач зи ярдик,
 Шумуд сефер ада зи рикл тларна хьи.
 Галклиз даим за лугъзвай гафарик
 Зи риклелай тефир са бед карна хьи.

Зун тек туна вун фидайди гьейридаз
 Заз чидайтла, за вил кьил гьич кьадачир.
 Чи кланивал ашкара я виридаз,
 Лагъ, ви чамрахъ вуч ава захъ авачир?

* * *

Дидедиз гун тавур пак бахт
 Рушаз гуда АЛЛАГьди.
 Бахтун кьадир хуьн тавуртла,
 Амни куда АЛЛАГьди.

Инсан вара-зара жеда,
 Бахтун цуьк тагъайтла.
 Крарни бед гара жеда,
 Кланида чин тагайтла.

Вафаллувал, кланивал хуьх,
 Муьгьуббатдиз михьивал хуьх.

* * *

Б. Д.

За ви капал вири гьетер эцигда,
 Варзни гьида ваз савкъват яз гун патал.
 Ви кьвачерик вири цуьквер эцигда,
 За гьар са затл муьтлуьргьарда вун патал.

Ви кланивал зи илгьамдин лувар я,
 Шииратдин куклушрихъ зун тухузвай.
 Заз вун акур мекьби кьуьдни гатфар я,
 Вун патал я за гьар нефес кьачузвай.

Гьатнава зун ви ашкьидин есирда,
 Гьич са рушни ахквазамач вилериз.
 Ви вилин нагъв такурай заз уьмуьрда,
 Чара хьунин гьисс татурай риклериз.

Играми «Дагъустандин дишегъли» журнал кьелзавайбур!

Гьелбетда акъатзавай йисуз чи уьл-
 кведа гьар жуьре вакъиаяр хьана. И йиса
 чаз шадвилерни умудар, инсандин гьевес
 хкаждай макъамарни риклерик кьала-
 булук акатдай, хажалат гудай вакъиаяр
 гьана. Вири и крарикай журналдин кол-
 лектив куьн хабардар ийиз алахъна ва
 инлай кьулукьни чна и кьвалах давамар-
 да. Къуй гележегда чи макъалаяр анжах
 къени ва регьимлу крарикай хабардар
 ийидайбур хьурай.

Гьар са куьгьнеди цийида эвезда лугъ-
 гудайвал, алатзавай йисни цийида
 эвезда. За кьез риклин сидкьидай алуьк-
 завай 2025-йис мубарак ийизва. Чна ви-
 рида умудзава хьи, Цийи йис ислягьвал,
 шадвал ва бахт галаз кьведа.

Къуй куь квалера берекат, хизанра
 садвал хьурай! Куь рикле авай экуь мура-
 дар кьилиз акъатрай! Къуй кьез клани-
 бур, куьн кланибур сагъ-саламат хьурай!

Кьез Цийи Йис мубаракрай!

Наура Ибрагьимова

Ильгъама
Загъирова

Мураддихъ рекъе авайди

Ильгъама Загъйровадихъ галаз зун 2016-йисуз Каспийск шегъердин Энергетический колледжда «Жегъилар террордиз акси я!» лишандик кваз кыле физвай форумда таниш хъанай. А форумда чи редакциядин къуллугъчийри, Афганистандин вакъиайрин иштиракчийри, диндин месэлайрин винел къвалахзавайбуру иштиракзавай. Зал сиве-сивди ацанвай. Суалар гудайбур, гъа жигъетдай къасухдин айгъам квайбурни, гудайбур пара авай. Амма мярекат кыле тухузвай лап жегъил руша форумдиз рикливай гъазурвал акунвай – ада мярекат секиндив ва жавабдарвал хиве авайди гысс ийиз кыле тухузвай. Ада неинки «вичин» студентар, гъакл маса училищейринни колледждин студентар лап гъевесдалди иштирак авунал желб авунвай. Форум хъсан тешкилувилелди кыле фенай. Колледждин а чъаван директорди, А. Ю. Хаппалаева, жегъил рушан къвалахдиз еке къимет ганай:

– Адан жегъилвилиз килигмир. Ильгъама бажарагълу тешкилатчи, кар бажармишиз ва кыле тухуз алакьдай инсан я. Заз ам педагогвилин институтда клелзавай чъавалай чидайди я, – хълагъна ада, – гъа чъавуз за адан регъберви-

лин алакьунриз фикир ганай. Гъавилай за адаз чина жегъилрихъ галаз къвалах авун теклифна. Ваз чизва хьи алай вахтунда училищейриз клелиз къвезвайбур вужар ятла – агъвал агъуз тир хизанрай, тахсиркарвилериз кыл ягъиз гъазур тир жаванар. Къенин мярекатди Ильгъамади вичин везифаяр лап хъсандиз кыле тухванвайди къалурна: адалай колледждин патав гъай Жегъилдин центрдиз жаванар желб ийиз алакьна. Гила ина жаванрин 80 процент жемиятдиз хийир авай крарал машгъул я!

Чна фикирда хьи, жемиятдиз хийир авай крар вуч я – лугъун чна, кружокра, спортдин секцийра машгъул жеда, суботникра иштиракда. Амма ина масакла тир – ина са фикирдал алай студентрин члехи къватлал арадиз атанвайди якъин тир.

Образованидинни илимрин министрстводи жегъилрихъ галаз къвалахдай Комитетди, Ильгъама Загъйровади регъбервал гузвай Республикадин жегъилдин Ачух правительстводи и мярекатдик къуьн кутунвайди аквазвай. Адаз и тежриба республикадин вири колледжрив агакъарун теклифна. И кар патал ам республикадин Жегъилдин центрий-

рин тербиядин рекъай методобъединенидин Председателдин ва юкъван пешекарвилин образованидин идарайрин директоррин Советдин президиумдин члендин везифайрал тайинарнай.

Четин тирни адаз?

– Эхъ, регъят хъаначир, амма къвалах марагълуди тир. Чна къбурулуш арадиз гъана, за къвалахдин план тайинарна. Къве вацран къене зун Дагъустандин юкъван пешекарвилин образованидин вири училищейриз ва колледждриз фена, гъевеслу, чпин пешедал къару педагог-рихъ галаз таниш хъана, мастер-клас-сар къиле тухвана. Исятда за фикирзава: директоррин Советдин президиумда ацукънавай, тежрибалу яшлу инсанриз чпиз «тарсар» гузвай жегъил зун гъикл аквазвайтла яраб? Амма абур зи гъавурда акъунай, чи саналди тир къвалахдин бинеда сада-садаз ихтибар авун, дуствал ва куьмек гун авай. Мисал патал лугъун хъи, икъван гагъ республикадин колледждрин арада къиле фидай гуьгъуьлду артистрин акъажунра вини къил 4-5 колледжди иштирак ийидайди тиртла, а йисуз студентрин 64 дестеди иштиракнай! Чи алахъунар сеbeb яз, жегъилрин тахсиркарвилерин виликпад къадай идарайрин сиягъда авай студентрин къадар къве сеферда тлимил хъанай!

Гуьгъуьнлай мадни зун Ильгъамадихъ галаз гуьрушмиш хъанай, гъар гъилера зун и назик, ири вилер авай рушал мягътел жадай: адалай ихътин марагълу мярекатар тешкилиз, абуроз икъван гзаф жегъилар желб ийиз гъикл алакъзавайди я?! Лап мукъувай таниш хъайила, заз ам мягъкем руьгъдин, хкъягъай рехъ гъалат! тахъана давамардай къаст авай инсан тирди чир хъана.

– Зун руьгъдин ивирар вине къадай, чирвилерихъ ялдай, ватанпересвилин, ми хъи ахлакъдин чешнейриз вафалу хизанда члехи хъайиди я. Бадени диде муаллимар тир. Тарих ва математика – ибур инсандин къамат арадал атунин карда важиблу илимар я. Зи буба къейила, зи 6 йис тир, ахпа бедбахт дуьшуьшдик ими телеф хъана, баде инсульт азардик месе гъатна. Гъа члавуз зун яшарилай «члехи» хъанай. За жувавай жадайвал дидедиз куьмекар гузвай. Диде къвалахдал мектебда авай члавуз, зун бадедихъ гелкъвезвай, ахпа жувни мектебдиз тарсариз физвай, хтайла, мад бадедин къилихъ ацукъдай.

Зун рахунрал са акъван рикл алачир аял тир, ахпа, 9 лагъай классдиз акъатайла зун, на лугъуди, ахварай аватна. За ашкъидалди классда къиле физвай крапа иштиракиз гатлунна. Мектеб за къизилдин медаль гваз куьтягънай. Вузда юриствили пеше къачуна, институтни «яру диплом» гваз куьтягъна. Зун патал имни тлимил тир, заз инсанриз жувакай куьмек хъана къандай.

Ильгъама курсунин, гуьгъуьнлай факультетдин, ахпа вичи къелзавай Дагъустан педагогвилин университетдин профкомдин председателдин заместитель хъанай.

– Чна мукъвал-мукъвал «Пешеда вилик квайди», «Студент-регъбер», «Къегъал, «Дагъви руш» лишанрин кваз конкурсар тешкилдай, жуьреба-жуьре проектар арадиз гъиз, абур къилиз акъудай, яшайишдин жигъетдай агъалийриз куьмек гудай фондари хъ галаз санал регъимлувилин серенжемра иштиракдай. Чи гъиле нагъд пулар авайди тушир, чна агъвал квай, такъатар авай ксар желб ийизвай. Месела, ресторанин иесийривай 50 кас агъвал агъуз тир ксариз ва я сагъсузвал квай аялриз тлуьн гун тла-лабдай; анра абурун рикл аладарун патал,

артистривайни атана иштирак авун тла-лабдай; ва я жуван такъатралди тамашаяр туьклубдай. Туьквенар авай ксаривай ахътин инсанриз пишкешар гун тлалабдай: я къугъвадай затлар, я алуькдаибур, я ктаб-дафтар...

Вуч рикел алама, лугъузвани куьне? Ихътин са мярекатда, ам набутвал квай аялар патал тешкилайди тир, зи патав бицли, къуд йиса авай руш атана, зи гъил къуна, «Сагърай» лагъана...

– Генани зи рикле гел тур квалах – зи сценарийдай, университетдин вири факультетдин профоргар желбна, жегъилар ватанпересвилин руьгдаллаз тербияламишуниз талукъарнавай фильм арадиз гъун хъанай, лугъузва Ильгъамади. – Фильмдин тлвар «Къисметрин гирведеал» тир. Чи яратмишунрик члехибуру къуьн кутунай – жегъилрин кинематографиядин «Студ.ТВ» тлвар алай студия арадал гъанай. Зун гъавурда авай, гъелбетда, ам устадрин яратмишунрихъ галаз гекъигиз жедач, амма адан мана – ватан хуьз-вайбурун къуллугъдал жегъилар желб авун – исятдани важиблуди я эхир! А члавуз адаз 2000-далай виниз тамашачияр килигнай.

И крар вири кыле тухуз ам гъик агакъзавай лагъана, за хабарни къунач – фильм гъазурун патал студентрин арадай актерар жагъуриз, «женгинин» сегънеяр туьклубрун патал военный частунихъ галаз икърар ийиз, ролар хуралай чириз, къугъваз ва, къилинди, лап хъсан къиметар аваз келни ийиз! Заз аквазвай – и вири квалахар кыле тухун патал Ильгъама гъевесдив ва бажарагъдив ацланвай.

– Гуьгъуьнлай, рикел хкизвай Ильгъамади, – Жегъилрин правительстводин комиссиядин вилик зун гъа «Студ.ТВ» проект гваз экъечнай. Республикадин Къилин ва Гьукуматдин администрацияда квалахдай члавуз захъ и жигъетдай мадни тежриба хъхъанай.

Са къадар вахгундилаз заз Каспийскдин Энергетический колледжда квалах теклифна. Гъелбетда, къуллугъдин кларарай винелди фин патал захъ мумкинвилер авазвай. Адет яз, «хъсан чка» лугъудай члавуз, хийир авай къуллугъдин чка фикирда къада. Амма «чка» лугъудайла, сифте нубатда а чкадал вуна инсанриз гудай хийирдикай фикирна клан-

да эхир! Зи рикл колледждик лап кевелай ккланай – ина захъ галаз са фикирдал алай, заз куьмек гуз гъазур, завай куьмек кланзавай ксари квалахзавай. Анжах 10 йис алатайла зун анай хъфидай фикирдал атана. Белки, им зи яш дигмиш хъун тиртла...

– Квез марагълу идарайрай теклифар атанай жеди?

– За фикирзавайвал, виридалайни марагълу теклиф заз Россиядин МИД-дай атанай, ана за саналди тир са шумуд проектда иштиракна. Амма хайи республика гадарна, масаниз фин зи хиялда авачир. «Дуствилин Квалин» регъбердин чка патал конкурс малумарайла, зани жуван документар вуганай.

– А къуллугъдал чи сифтегъан члехи мярекат СВО-дин иштиракчирин ва военный вири ведомствойрин векилар патал 2023-йисан февралдин вапра тешкилай концерт хъанай, – давамарзава вичин суьгъбет «Дуствилин Квалин» регъберди. – Гьукуматдиз важиблур тир миллетрин ва динрин алакъайрин, милли культурайрин ва улкъвейрин арайрин сиясатдин месэлаяр гялуни квалахдилай гъейри, «Дуствилин Квале» республикадин Кыл военный къуллугъчийрин хизанрихъ галаз гуьруьшмиш жезва. Гъар са гъа ихътин гуьруьшди къе кыле физвай вакъиайрин важиблурвал, абурун иштиракчийрихъ галаз чи виридан рейсадвал къалурзава, СВО-да иштиракзавайбурун хизанрив куьмекар агакъарзава.

Лугъун лазим я хъи, Ильгъама Загъировавидвай Россиядин МИД-дин къурулушдин рекъайни хъсан рафтарвилер хуьз ва саналди тир квалах кыле тухуз алакънава.

– Зи мурад Дагъустандикай ислягъ дуйня – гъам сиясатдин, гъам культурадин, гъам экономикадин рекъерай – тупламишдай крара куьмек авун, и кардик жуван пай кутун я. Зун гъавуда ава, им мукъуфар истемиишдай сиясат я, регъят квалах туш, амма сифте камарчна гъеле къачунва. За чпихъ галаз санал квалахзавай, зи мураддикай чизвай инсанрин фикирарни гъа ибур я...

Уьмуьрди и мурад къилиз акъатдайди тирди къалурзава!

Ажа Абдурагъманова

Зун, Марьям Къазиева...

Ада уьмуьрда вичи тухузвай кваллах цаварилай Халикъди вичиз ганвай везифа яз гысабзава. Вичикай сугьбетдайлани, ухшар дуьшуьшар къейдзава, абур хатадай туьш хъайибур яз гысабзавач, тежриба атайла, чехи дуьнья вичин гъвечли ватандихъ галаз сад тирди аннамишдай мумкинвал хъыз къабулзава, идани инсандин мурад тир вири гузва.

Ажайиб дуьнья..

– Къисметдиз гьакл атана, – лугъзува вичин твар къенин юкъуз табасаран манийрин бренд хъанвай Марьям Къазиевади. Ихтилат виридаз чизвай адетдин эстрададикай ваъ, халкъдин ва «автордин манияр» тамамарунин искусстводикай фена. Вичи инсандин рикл зурзурзавай, адан чинебан пердейрик юзун кутазвай, тежер къван руьгъ хкажзавай манийрин искусстводикай. Табасаран райондин са гъвечли Фурдагъ хуьрйи тир ада хайи хуьр тежер къван гуьрчег Тебиатдин, инсандин гъил кълун тавунвай тамарин, бул ракъинин ажайиб дуьнья хъыз риклел хкизва. И къетлен дуьньяда, алапатдин гуьзелвилерин юкъва уьмуьрзавай адан ватанэгъийрин гуьгъуьлдиз таъсирзава.

Марьяма, халисан табасаран руша, гъвечли чвалай эгечна халичаяр хразвай. Чехи хизанда вад стхани вад вах авай. Эхъ, диде Гъаваханум кваллах авачиз амуькзавачир. Марьям, рушарикай чехиди, вад йисаз акъатдалди члалат атаначир, адакай гъайифдивди лугъудай: валлагъ, лалди я руш. Ахпа са арада ам гьакл раханач, ада мани яна. Адан манияр ягъунин алакьунар мус ашкара хъанай?

– Школада, – хъуьрезва Марьям. – Эвелдай заз регъуь жедай: чна къевекъведа манияр ядай, зун акахъдай. Ахпа

заз къилди мани лугъудай мумкинвал гана ва муаллимди анжах гъилер аладариз лугъуз хъана: вун икъван чвалди гъинвай! Гъа икл башламиш хъана. Манияр за виринра ядай: школада, хуьруьн культурадин квалле, районда кыле физвай мярекатрик.

Квалинбуруз адакай муаллим хъана кланзавай. Амма хизан кватл хъайи чкадал буба Зейнудина лагъана: вуна манияр яда! Ада вичини лап хъсандиз чуьнгуьр ядай, манийриз гъаваярни туьклуьрдай, гзаф ктабар клелнавай, хайи Табасарандин тарих чир хъунай адав агакъдай маса кас авачир. Квалле датлана мугъманар, бубадин дустар жедай. Музыкадин ванни атлудачир.

– Зун бубадал атана жеди, – хъуьрезва Марьям, – зи рикли мани лугъузвай.

Ам вич гъавурда акъуна: халкъдин мани ада виридал агакъарна кланда, анжах и рекъе гьалтдай четинвилерикай адаз хабар авачир.

–Заз мус хъайитлани хабарсуз гъевес атун мумкин тир, – сугьбетзава ада, – йифизни, фад пакамахъни. Гъеле гъа члавуз за къатлана: «автордин мани» тамамардай къайдади зун амай вири манийрин арада хкатна, къетлендаказ къалурзава, захъ жуван рикл ачухардай, халкъдин девлетлу яратмишунрив жув эгечзавай жуьре къалурдай репертуар хъун герек я.

Халкъдин мани – эвел бине...

– Зун гзаф чкайриз гастролриз физва. Халкъдин манияр жагъуриз, абур риклел аламай, хъсандиз чидай ксарихъ галаз рахазва. Алай девирдин авторар къачуртла, абурун жергеда зи стха Надирбегни ава. Ада зи манийриз гъаваяр хъизва.

Композиторрикай Марьяма фольклордин эсеррин коллекцияр къватлзавай Къасум Мегъамедован твар къазва. Манийрин текстерикай рахайтла, шаирар Э. Ашурбековани А. Алимурарова вине къазва. Жегъил авторрикайни халисандиз бажарагълубур гьалтзава.

Марьяма риклел хкизвайвал, эвелдай ада муьгъуьббатдин лирикадиз артух фикир гузвай. Мегер ам галачиз жедайни! Амма пешекарвилин дережа хкаж хъунихъ галаз санал ада къвердавай гзаф тамамаруниз муракаб хиялрин манияр, риклин дердер ачухзавай манияр, насигъатдин, ватанпересвилин композицияр хкъагъиз эгечна. Абурухъ къетлен къенепатан къуват жезва, ахътин манийри инсандиз регъимдихъ, гъил къачунихъ,

и чилел виридалайни багъади вуч ятла, гъам клан хъунихъ эверзава.

За жузуна: ваз виридалайни хатур ийизвай тамашачияр гъибур я? Ам фикирлу хъана.

– Къили фикирзавайбур, рикли гъисзавайбур. Абуру къатлзува шаирни, композиторни, манидар гъикл сад жезватла. Гъа чъавуз зун лайихлу нетижадив агакъзава, заз аквазва композициядал икл яргъалди гъавайда къвалах тавурди.

Манидардиз яб гуз гъар жуьре инсанар къвезва. Жегъиларни, къулан яшаринбурни, яшлубурни. Марьям абурукай гъар садан риклиз тагъсир ийиз алахъзава, тамашачи концертдай риклиз регъим яна, дуьньяни, инсанарни артух клан хъана хъфидайвал.

Ада хиве къазвайвал, залдихъ галаз къвалахун регъят месэлайрикай туш. Инсанар концертдиз ял ягъиз къвезва, амма абур дердийрин есирда ава, и есирдай абурун чанар четиндиз азад жезва.

Яратмишунрихъ вини дережа авач...

И манидар виридалайни яргъа хуьрерани аквада, «авай са Марьям» виринра гуьзлемишзавай мугъман я, жуванди, играмиди, виридаз багъади, вири вичел гъейранарзавайди. Гъина ам пайда хъайитла, гъана ада «ярамишунрин гъава» арадал гъизва. Вироссиядин «Аялрин сес» конкурс тешкилдайлани, Дагъустандин манийрин конкурсрани – виринра ада алакьунар авай манидарар жагъурзава, абуруз чирзава, сифте нубатда – масада мани тамамарзавай жуьре жува тикрар хъувун герек туширди, жуванди, тешпигъ авачирди, инсанриз тагъсирдайди арадал гъана кланзавайди. Ада вичи гъисабзавайвал, яратмишунрихъ вини дережа авач, жуван къвалах алахъна акл тамамарна кланда хъи, ам инсанриз бакара авайди жедайвал.

– Жувал тамашачийрин рикл хъун зун патал виридалайни заз къуват гузвай зати я, ада зав мадни артух алахъунар ийиз тазва, – лугъузва Марьяма. – Халкъ – им вири я, вири – халкъдизни. Халкъдихъ тарихни ава, къенин югъни, гедежегни. Гъавилай халкъдин манийриз

авай итижни анжах артух жезва. Къенин тахай хьтин зарбуна гьатнавай уьмуьрди дагъустанвийрин фагъум-хиялдиз вичин рангар язава, гъавилай бязи вахтара къилиндайни герек туширдай къил акъудун четин акъвазвава. И кардикай за гзаф фикирарзава. Заз чиз, жуван ватан, адан инсанар клан хьун эбеди яз амуькдай затпарикай я. Гъа и фикирди галатарзавач, къвачел алумуькуниз куьмекзава.

Хизандикай хабар къурла, ам хъуьрезва:

– Аялар члехи хьанва. Хва Агъмеда полицияда къуллугъзава. Руш Мадинади визажистдин пеше къунва. Уьмуьрдин юлдаш Нежефа эцигунрин компанияда къвалахзава. Хтуларни хьанва... Гъайиф хьи, хизандал завай садрани бес къадарда къайгъударвал агакъбариз хъайиди туш, – чина хъвер аваз хълагъзава ада. – Ятлани аялар халисан инсанар яз члехи хъана. Абуруни манияр азава, анжах къвале, жуванбурун арада. Зи къвалахдивни абур гъавурда аваз эгечзава. Гъавилай завай жув бахтлу дишегъли я лугъуз жеда.

Эхирни...

Манидар вичин хайи Дербентдин куьчедай тлузфидайла, ам инсанри акъвазарзава, адаз сагърай лугъузза, адахъ галаз чпин шикил ягъун тлалабзава. Адан, республикадин лайихлу артистдин, ван ватанэгълийри тикрар тежерди яз гъисабзава. Бажарагълу манидар са вичин халкъдиз ваъ, гзаф миллетрин вири Дагъустандиз чида, ам виридаз багъа я.

Адаз вичин гележег гъик аквазва? Ада гъич фикирни тавуна жаваб гузва:

– Сегънедал алаз... – ва вичихъ яратмишунрин члехи планар авайди лугъузза, анжах гъелелиг абур ачухзава. Ятлани чун гъавурда акъваза: абур цийи сольный концертрин программаяр, чпихъ яргъи уьмуьр жедай гзаф къадарда цийи манияр я...

Айшат Тажудинова

A woman wearing a brown hijab and a matching long-sleeved dress with a decorative orange cord down the front. She is standing in front of a large, arched wooden door with intricate carvings. Her arms are crossed, and she has a slight smile. The lighting is soft, highlighting her features and the texture of her clothing.

Нелли
Мусаева

Уьмуьрни, кьуьлни, муьгьуьббатни...

Гьар са бахтлу хизан – вичин жуьреда бахтлу я, иллаки им сегьнедал чпин алакьунралди ватандани, цудралди маса уьлквейрани виш агъзурралди тамашачийрин риклер шадарай са миллетдикай тушир кьве машгьур артистдин ва балетмейстердин мягькем хизан ятла.

Ихтилат Мусаеврин хизандикай я.

Наилят – Нелли Эдуардовна Мусаева – Дагьустандин лайихлу кьуьлерин «Лезгинка» ансамблдин балетмейстер-постановщик, милли кьуьлерин школа-студиядин муаллим, РД-дин искусствойрин лайихлу деятель, концертдин «Дагьларилай вине» программадай культурадин областда Россиядин гьукуматдин премиядин лауреат.

Мегьамедмурад Агьмедович Мусаев – Дагьустандин лайихлу артист, балетмейстер-постановщик, каскадер, хореограф, сценарист ва режиссер, 50 йисан яратмишунрин уьмуьрда ам «Авадан», «Муртазекки» ва маса яратмишунрин коллективрин кьиле акъвазна, адаз «Душа Дагестана» премия ганва.

Мусаеври чи республикада гьар жуьре яратмишунрин коллективрихъ галаз, абурукай яз академический «Лезгинка» ансамблдани (Нелли Эдуардовнади ана кьвалахиз 40 йис я) кьве вишелей виниз хореографиядин постановкаяр гьазурна. Идалай гьейри, абуру Государстводин операдинни балетдин театрда кьуьлер, Татарстанда «Казань» ансамблда хореографиядин члехи программа эцигна.

Мурадни Наилят санал яшамин жез 35 йис я. Фад жегьил йисарилай эгечна абуру чпин уьмуьр милли кьуьлерин искусстводиз бахшна, амма абурун хизан анжах саналди тухузвай яратми-

шунрин кьвалахди ваъ, мадни муьгьуьббатди, акьул-камалди, сада муькуьдаз гьуьрмет авуни, чеб чпиз вафалу хьуни мягькемарзава. Абурухъ кьве хва ава, диде-бубадин рекьяй феначтлани, абуруни лап хъсандиз кьуьлерзава. Мусаеври чпин «бахтунин дарамат» тади тавуна, муькуьфдивди, са-са кирпич эцигиз, гьа Тарки-Тау дагьда чпин дуланажагьдиз кьуьлай кьвал хьиз, хкажна.

–Зун патал бахтлу хизан – им сабур, гьавурда акьун, сада муькуьдаз гьуьрмет авун, куьмек гун, лап жувалай гьил кьачуз алакьун я, – лугьузва Наилята. Жувалайни кваз гьил кьачуникай ада гьавайда ихтилат кудначир. Нелля Колесниковади, Мурад Мусаеваз гьуьлуьз фидайла, неинки адан фамилия, динни кьабулнай республикада хиджаб алулкай сад лагьай артистка хьайи ада капл ийизни эгечна. Ам кьелелай члалахъ я: бахтлу хизанда вири са жуьре хьана кьанда!

Гьар са кьуьл, артистри хьиз, гьар са постановка, балетмейстерри хьиз, чпин рикляй ракьурзава, кьвалахдиз вири чан гузва.

– Зун яратмишзавай ксарин уьмуьрда чка авай агалкьунрал хьиз, гьахъсузвилерал гьалтайлани сабурлу яз амукьзава. Мурада лагьайтла, искусстводихъ галаз алакьалу вири риклик кьада. Адахъ гзаф алакьунар ава. Ам жагьин тийир хьтин кьуьлерин устлар ва балетмейстер я, ада шикиларни члугвазва, кларасдал нехшарни атлузва, джигитовкадани адахъ агакьдайди жагьич, – гьуьрметдивди ва сабурлувал квадар тавуна кайваниди хизандин кьилин тариф ийизва. Адан, вири патарихъай чешнелу кайванидин, гафарикай хкатзавайвал, абурун уьмуьр

– цалцлмарнавай шегъре рехъ туш. Абур лап рикливай гъужетризни акъатда, анжах квалахдин месэлайрай. Абурун квале хореография – акъалтI тийир гъужет я, Станиславскийдиз акур – кве месэладин бягъс.

Наилтан гафарай, Мурада художникди хъиз – эскизралди, рангар къезилдиз ягъиз, фотографди хъиз – фокусда куьлүш-шуьлүяр къаз яратмишзава. И куьлүш-шуьлүяр веревирд авуни гагъ-гагъ Мурадан патай члехи наразивилер арадал гъизва. Гъа и бягъсини кве яратмишзавай кас икъван йисара санал хвена! Уьмуьрдин юлдашар ава, масабур алай чкадал чеб чпиз килигунай тух тежедай. Мусаевар ахтинбурукай туш. Чпин гъиссер абуру «пердейрихъ» чуьнуьхзава. Наилта чпи хизан кутуникай ва абур Махачкъаладиз акъатуникай суйгъбетна. Ам Хасавюртда дидедиз хъана. Диде – кылин разряддин повар, буба – музы-

кант-баянист. Артист хъуникай ада фикрзавачир. Куьлер ийиз члехи классра башламишна – дуст руша адаз «Дагъустандин жегъилвал» ансамблдин репетициядиз эвернай. Гъасятда куьлүшнин гъавурда гъатай Неллиди адан гъерека-тар чирна...Гъа инлай вири башламиш хъана. Грозныйда культпросветучилищедин хореографиядин отделение куьтягъай ам 1984-йисан августдиз Махачкъаладиз атана, кастингдай акъатна ва, вичин куьрелай буйдиз килиг тавуна, машгур «Лезгинкадиз» къабулна. Квалахни ийиз, ам Орелда авай ГИТИС-дин филиалдин хореографиядин факультетдик экечIна. Институт акъалтларай адакай сифте ассистент, ахна балетмейстер хъана. Мурад, са гъал тIвар-ван акъатнавай «куьлер эцигдайди», адаз санал тухузвай концертрин квалахра чидай, ина гъа сифте акунмазди куькIвей клан хъуникай лугъуз жедач. Абурун арада

целхемар Италияда гастролра авайла, фольклордин коллективрин фестивалдик куьквена. Неллини Мурад «Дагъустандин жегьилвал» ансамблдик квай, инани абуру «Лезгинка» гастролра авачирла кваллахзавай. А йисара артистдин мажиб виш манатдилай виниз тушир, маса уьлквейриз командировкайра лагъайтла, суткадин мажиб валютадалди гузвай. Дефицитдик акатзавай затлар къачуна квалле пуд сеферда багъаз маса хгуз жедай. Гъа инай кесиб артистриз кылин доход къвезвай...

Гъа икI, чпин ниятар авай дуст рушарин иер, амма вичив масад агуд тийидай Неллядивай Мурадал вил алаз хъун тла-лабна, бес, тахъайтла ада вири валюта дустарихъ галаз хъивегъна куьтягъда. Гзаф уьлквейра жез агакънавай, писхъсан затларай кыл акъатзавай Нелляди Мурад базардал тухвана. Мумкин я, рушан къайгъударвили – анжах са хкатнавай хъгин буйдини рикле гъатзавай вилерин килигуни ваъ, и «деветар» балетдин артисткайрихъ къадардилай артухни авай – алакьунар авай артистдин фикир желбна. Квалахдин юдашдиз ише фидай товар хкъагъиз куьмек гана лугъуз, Нелляди гъатта дамахзавай, амма кваллиз хтайла, Италияда маса къачур а перемар адаз фестивалдиз тефей вири чирхчиррал акуна. Вич лугъумир, Мурада абур, къенфетар хъиз, жумартдиз пайнай! Неллини Мурад члехи рахунриз-гъужетриз акъатна, ахпа... эвленмиш хъана!

Мад са агъвалат. Мусаеврин аялрикай сад квалле дидедиз хъайиди гзаф артистрин рикле алама. 90-йисарин эвелра «тади куьмекдин» машинар бес жезвачир. Буддиз жив къавазвай ноябрдин йиф. Живеди басмишнавай куьчейриз я инсанар, я машинар экъечIзавач. Роддомдиз кве аваз фидай? Мурада къунши акушерка гъана ва вичи, кьегъалди хъиз, хциз дуьньядиз къвез куьмекна. Адалай вири алакьдай!

Мурад Леваша райондин Хахита хуьррай я, амма ам Махачкъалада Вад лагъай поселокда члехи хъана, гъана яшаммишни жезвай. Адаз хайи авар чIалалай гъейри дарги ва къумукъ чIаларни чида.

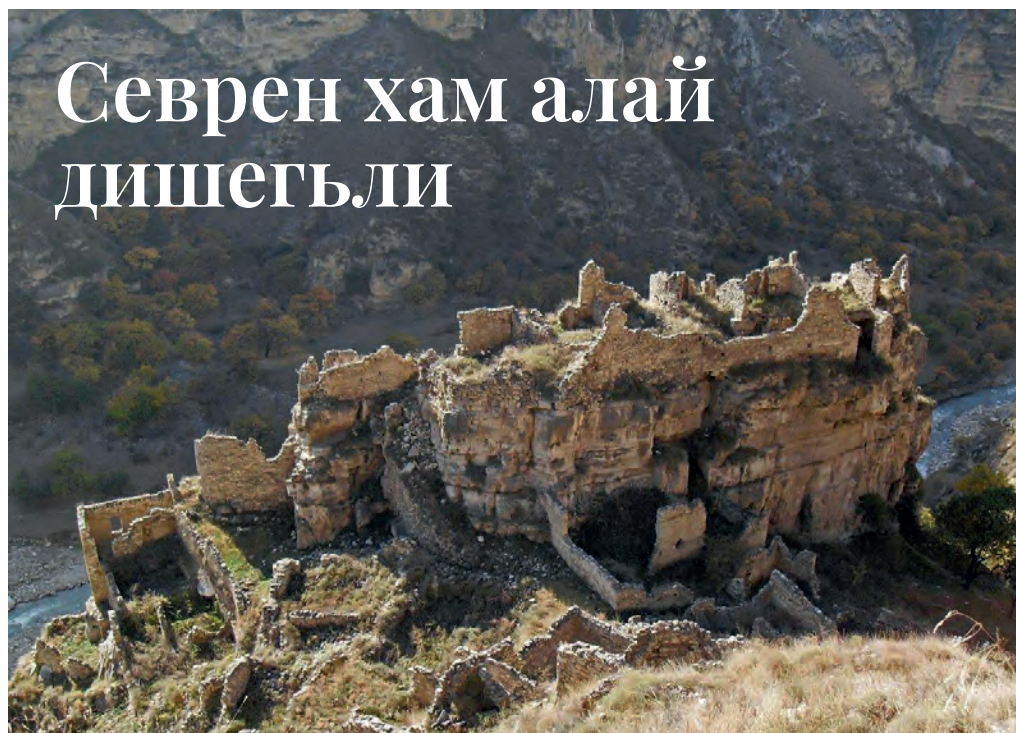
Адан дидеди Дагъустандин манийринни куьлерин ансамблда манияр язавай, вич ам школа куьтягъайдалай куьлухъ государстводин куьлеринни манийрин «Дагъустан» ансамблдиз куьлер ийиз атана. 1980-йисуз культпросветучилище куьтягъна, 1989-йисуз Фрунзе шегъерда дяведин сегънеяр туькьуриз лентиниз къачузвай студияда стажировка фена. 1990-йисуз «Виклеъгъ Хочбаракай риваят» ва «Пуд пачагъдин женг» художественный фильмайра ролар тамамарна. И эхиримжи фильм кьуд уьлкведа лентиниз чIугвазвай – СССР-да, Мароккода, Испанияда, Италияда. 2018-йисуз ам кыле авай «Авадан» ансамблди Саудовский Аравияда Гран-при къачуна.

Къе Мурада активнидаказ общественный квалах тухузва, ам ДРОО «Муртазек»-дин гъурметдин председатель, «Адетар» телепроектдин автор я. Амма ам кьетIендаказ гъевеслу ийизвай са затI ава – балклар! Ада республикада джигитовкадал чан хкана, каскадердин атлуйрин «Дагъустандин муртазекар» десте тешкилна. Мурадаз уьмуьрлух секинвал тагузвай са мурад ава – Дагъустанда балкларин театр арадал гъун!

– Владикавказда балкларин театр 1989-йисуз ачухна, за ихътин теклиф властриз гъеле 1985-йисуз авунай. Перестройкадин девирда са затIни арадал атанач. Ингъе, яхцIур йис алатана. «Дуьз линия» фидайла, Дагъустанда балкларин театр ачухунин идея за Сергей Меликоваз лагъана, адани зи тереф хвена. Театр Дербентда, гъуьлуьз мукъва ахъайдайвал я, ана атлуйри, акробатри, балетдин артистри ва 20 балкланди квалахда. Чна Дагъустанда ва Кеферпатан Кавказда, гъакIни вири Россияда гастролар тухун планламишнава. Къуй уьлкведа чир хуьрай, чахъ ихътин театр авайди! – къейдна Мегъамедмурад Агъмедовича.

Мусаеврихъ члехи планар ава. Куьлерин цIийи программаяр туькьурун, рухваяр эвленмишун, хтулар ва птулар акун герек я. Къуй абур чпин мурадрихъ агакърай!

Виолетта Ратенкова

Северен хам алай дишегъли

Дагъустанда гъар са къадим хуьруьхъ, шаксуз, ам арадал атуникай ва адан тарихдикай риваятар ава. Месела, чехи насигъатдин риваят ама XVII асирда, белки, гъадалайни фад, Каратадин обществодай мягъкемарнавай Сивух хуьруьн агъалияр гьикI чукурнайгIа (Сивух – таржума авурла – «Минарадив»). Адан са шумуд вариант 1940-йисан экспедицияда этнограф-кавказовед Е.М. Шиллинга кхъена, абур «народы Кавказа. Малые народы Дагестана» ктабда гъатнава.

Риваятдин несилрилай несилрал агакъарнавай, махуниз ухшар вариант гъа Сивух хуьре ахъайнава, амни XX асирдиз дагълух хуьрер куьчарунин нетижада Хасавюрт райондиз акъатна.

Риваятда лугъузвайвал, са девирра сивухвияр вагъшивилиз къил янавай халкъ тир, абур куькъудзавай-чапхунзавай, къунши хуьрерин агъалияр инжикли ийизвай, Каратадай Ботлихдиз физвай чехи рехъни чпин гуьзчивилик кутунвай. Абурухъ гзаф балкIанар авай. Гъавурда акъазвайвал, Сивух хуьр эвелдай общество хуьн патал, адахъ агакъдайла сифте сенгер хъиз арадал гъанай. Белки, гъа и карди хуьруьнвиьрин къилихдизни таъсирна. Идалайни гъейри, маса

хуьрерин агъалиьрихъ галаз абур чилерин патахъайни гъуьжетриз-чуьруькриз акъатзавай.

Эхирни сивухвийрин гъаясузвилери къуншияр жиздандал гъана. Анчих хуьрий тир вичин хизандин ягъ-намус хуьз экъечIай жегил яна кьейила, абурувай къатламишиз хъхъанач. Карата, Анчих, Инхело хуьрерин агъалияр сад хъана, абур сивухвияр чукурдай амал акъудна. Яна кьейи жегилдин дидеди вичел северен хам алуькIна, ам Сивухдин мукъварив атана. Дишегълиди вичин роль акI устадивилелди тамамарзавай хьи, ам дугъриданни северий кьур хуьруьн итимар адан гуьгъуьна гъатна. Абуру сев жагъурзамай къван, и фенд туькIуьрайбуру атана хуьруьз цIай яна, ана вири кана.

Идалай куьлухъ сивухвийрин чехи пай Гумбетдиз куьч хъана, ана абур цIийи хуьр кутуна. Са шумуд хизан амуькIна, абур кайи хуьруьвай яргъа тушиз Рачаболда тIвар алаз хуьр арадал хкана. Пуд лагъай пай Чечнядиз фена, абурун невейар гилани гъана яшамеш жезва, чпин дувулар Каратадай тирдини абур рикIелай алудзавач.

Гуьлгара Асадуллаева

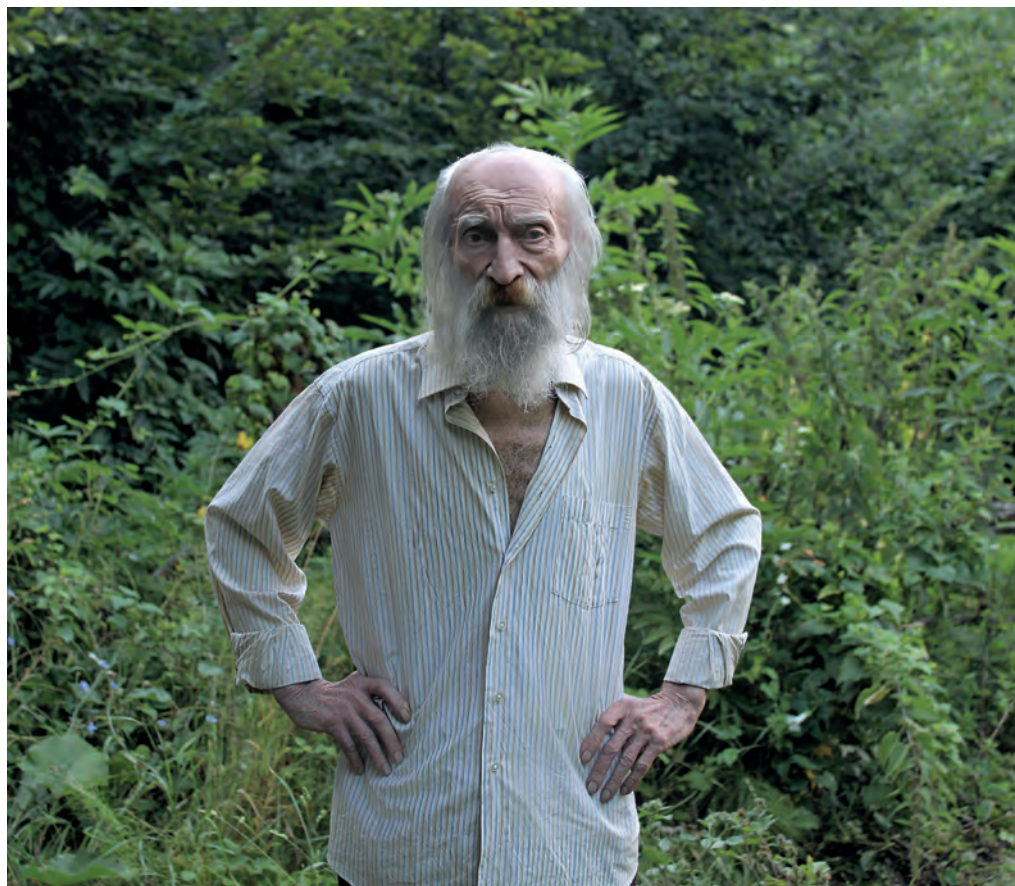

Путь мудреца

Представьте себе небольшой скромный домик в лесу, неподалёку от села Хтун. Ни компьютера, ни вай-фая, ни – упаси боже – телевизора с широченной диагональю. Даже современной мебели-то нет. И в этом доме уже много лет живет Ахмедов Ахмед Рамазанович, человек, который одним из первых (а может, и самый первый) стал обучать в Дагестане йоге, восточной медицине и воинским искусствам. За долгую практику он помог многим людям избавиться от различных заболеваний, при этом не отправляя их по аптекам покупать «милльон антибиотиков и еще две витаминки». И хоть сейчас Ахмед Ахмедов в преклонном возрасте, он по-прежнему готов помочь всякому, кто в этом нуждается.

Восточными практиками Ахмед Рамазанович заинтересовался еще в студенческие годы, в Тбилиси. Он с энтузиазмом накидывался на любую литературу, посвященную восточным единоборствам, йоге и управлению внутренней энергией. Просто грызть гранит науки ему было

неинтересно, поэтому он использовал полученные знания на практике, выясняя, что работает на «5+», а чем можно и пренебречь без особых потерь для общего результата – повышения качества жизни. Причем не абы каким образом, а через усиление силы духа, мысли и физи-

ческого здоровья. В итоге к тому моменту, когда Ахмед Ахмедов переехал в Дагестан, к концу 60-х, у него уже сформировалась концепция собственных тренировок. Со временем она видоизменялась и совершенствовалась, ведь, приступив к обучению своих учеников, Ахмед Рамазанович продолжил экспериментировать, решив объединить на тренировках боевые системы, йогу и медицину.

– Это все тесно связано, – объясняет Ахмед Рамазанович, – воин должен быть здоров. И на физическом уровне, и на духовном. Если его изводят какие-то болезни, он не сможет реализовать себя. Если его преодолевают какие-то внутренние демоны – тоже. Он должен быть развит всесторонне. Давайте посмотрим на ситуацию и с другой стороны. Вы поддерживаете здоровье. К примеру, с помощью йоги и, скажем, тибетской медицины. Но

вот незадача – однажды в темном переулке вы сталкиваетесь с парочкой хулиганов, которые могут ваше здоровье угробить. Как быть? Нужно уметь сражаться. Поэтому боевые системы тоже важны.

Из восточных единоборств Ахмед Рамазанович сделал выбор в пользу карате (стиль шотокан). При этом свою секцию он называл то самбо, то дзюдо, ведь карате в СССР было официально запрещено. Сенсей никогда не давил на своих учеников, гоня их до седьмого пота, поскольку считал такой метод ошибочным: «Нельзя слишком форсировать события. Многие тренеры хотят, чтобы их воспитанники быстрее чему-то научились, стали физически мощнее, поэтому сильно их нагружают. Но это пагубно сказывается на здоровье человека. К физическим нагрузкам нужно подходить очень аккуратно. Иначе в будущем можно поплатиться. Сове-

менный спорт – это не про здоровье. Это про завоевание медалей. Каждому, конечно, свое. Человек хочет блистать на соревнованиях? Пожалуйста, его право. Но я всегда думал о здоровье своих учеников, а не об их победах на различных турнирах».

Еще одно незыблемое правило сенсея – никакой агрессии. Воинское искусство создавалось не для нападения, а для самообороны. Настоящий воин спокоен и справедлив, умеет держать себя в руках и вообще обладает философским складом ума. Стремление причинить кому-то вред – это не про воина, а про хулигана. Поэтому Ахмед Рамазанович всегда стремился развить в своих учениках еще и морально-нравственные качества.

– Конечно, я понимал, что ко мне на занятия будут приходить люди, которые захотят использовать полученные навыки в каких-то эгоистических целях, – вспоминает Ахмед Ахмедов, – но таких было легко распознать. После общения становилось понятно: этот человек может использовать силу не по назначению. Таких я тоже не спешил выгонять – обучал каким-то приемам, но легким, какими нельзя навредить. Почему сразу не прогонял? Надеялся как-то повлиять на него, показать ему правильный путь. Ведь дело учителя – не взять человека за руку и повести его к конкретной цели. Нет, конечно. Человек сам выбирает, как и куда ему идти. Учитель может лишь направить. Подсказать. Все остальное должен сделать сам ученик.

Сейчас Ахмед Рамазанович занимается в основном оздоровительной практикой. И между прочим, считает, что безнадежных случаев практически не бывает – как бы человек ни хворал, ему можно помочь. Другое дело – в каком возрасте человек решил взяться за здоровье. Ахмед Ахмедов не пичкает людей лекарствами. Узнав, в чем конкретно проблема, он предлагает особую индивидуальную систему упражнений, дает советы по питанию – и всё это не очень походит на типичные рекомендации врача.

– Человеку иногда сложно поверить, что он может избавиться от болезни и вернуть себе здоровье без всяких уколов,

капельниц и разных медикаментов, – объясняет Ахмед Рамазанович, – он может удивиться, что очень важно следить за своим дыханием, что помочь могут определённые массажи и травяные настои. И чем больше человеку лет, тем сложнее его мозгу воспринять эту информацию. Были, конечно, те, кто скептически относился к моим предписаниям. Но я никогда и никого ни в чем не убеждал.

Почему люди сейчас так много болеют? Причин много. Посмотрите, как мы живем. Постоянно в стрессе. А ведь негативные эмоции сказываются на нашем здоровье. Скажем, гнев плохо отражается на печени. А еще гльяте, чем мы питаемся. Немногие знают, что питаться лучше всего фруктами и овощами, которые растут не дальше 500–700 километров от местности, где родился и вырос человек. Мы часто едим что-то, что привезли издалека. В магазинах полно чего-то экзотического, не растущего в наших широтах и при нашем климате. Организм не очень хорошо принимает такую пищу. А еще люди стали все сильнее отдаляться от природы. В городе какая природа? Чем вы можете помочь себе прямо сейчас? Возьмите за привычку хотя бы раз в неделю выбираться за город.

Сейчас Ахмеду Рамазановичу уже 85 лет. А люди, желающие чему-то у него научиться, подправить здоровье и вернуть молодость, по-прежнему приезжают к нему из разных уголков России. И он всегда готов их принять.

За время своей практики Ахмед Ахмедов накопил множество знаний и сейчас стремится их систематизировать. Возможно, в будущем он даже сведёт все накопленные знания в одну рукопись и издаст ее. Случись такое – у этой книги непременно найдутся благодарные читатели.

Руслан Бакидов

С наступающим НОВЫМ ГОДОМ!

Приближается 2025 год... Прошла уже четверть от нового века – было много разных событий, и радостных, и печальных. И сейчас в мире неспокойно. Но наши сердца живы надеждой... Надеждой на то, что под мирным небом вновь зацветут сады, будут рождаться дети, будут строиться дома... Надеждой на то, что вернуться все, кто вышел из родного дома... Надеждой на то, что жизнь подарит нам всем ещё много счастливых мгновений! Новый год – это возможность начать все заново, и пусть это новое приносит только мир, добро и счастье! С наступающим, дорогие друзья!

Пальтары, человек «с больной ногой» и шуточное воровство

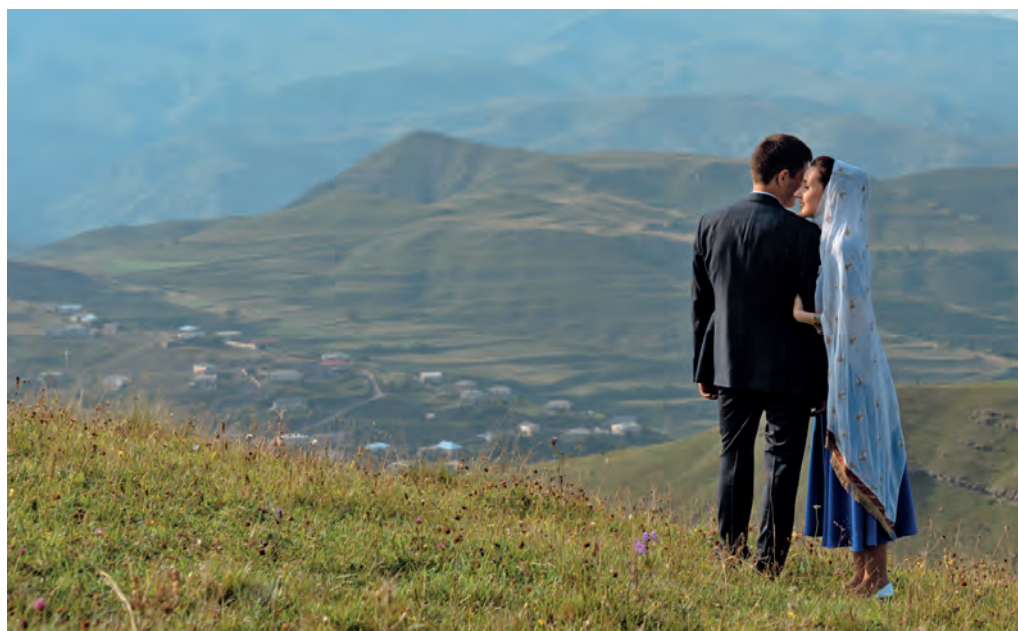
Как проходят кубачинские свадьбы

Праздновать свадьбу один день? Да какой кубачинец на такое согласится? Нет уж! Земляки засмеют, или того хуже – осерчают. А потому кубачинская свадьба длится три дня и ни секундой меньше.

В первый же день молодожены с помощью родных и местного муллы совершают религиозный обряд бракосочетания *магьар*. После чего отправляются всей честной молодежной компанией отметить это событие танцами на природе в окрестностях села. Позже жених возвра-

щает невесту домой. А уже ближе к вечеру отправляет туда своих родственников с подарками – калымом. Примечательный момент: число родственников и подарков обязательно должно быть чётным. В калыме, помимо традиционных украшений, идет комплект праздничной кубачинской одежды: парчовых платьев, платков и вышитых головных уборов-покрывал.

После того, как сторона невесты примет родственников жениха, вкусно накормит, рассмотрит калым и даст со-

гласие, официальная часть первого дня заканчивается. Когда родственники жениха собираются домой, им дают чашу, наполненную яичным курзе или белым пловом. Это символ достатка. Чаша эта передается непосредственно в руки жениху, что тоже символично. Таким образом, он принимает согласие со стороны невесты. Вслед за этим снова начинаются танцы, которые могут продлиться до поздней ночи.

Второй день – основной день свадьбы. Он проходит в доме жениха – во дворе либо на любой близлежащей ровной площадке села. Накрываются столы, и уж будьте уверены, пустовать они не будут (какой бы зверский аппетит ни был у гостей!) По старой доброй традиции столы заставят всевозможными угощениями: от курзе и плова до чуда с разными начинками. Одна из особенностей второго дня свадьбы – ряженые, пальтары. Как правило, это переодетые друзья жениха. Они надевают на себя потёртые белые рубашки, поверх них – кольчугу, а лица прячут под войлочными масками, разрисованными белыми полосами. Они не только танцуют вместе с остальными гостями, но и развлекают их: шутят, балуются и стараются навести «свадебную суету». В определенный момент жених должен загнать пальтаров домой, иначе они разгуляются, станут хулиганить и будут мешать свадьбе. И если вы думаете, что пальтары «сдадутся без боя», вы сильно ошибаетесь. Начинается шуточная борьба, в которой побеждает, конечно же, жених (и гости, бросившиеся ему помогать), но для достижения цели им придется попотеть. Впрочем, «проигравшие» пальтары сильно не горюют – по традиции их хорошо угощают, чтобы «задобрить».

Еще до прибытия невесты специальная делегация с её стороны приносит первую часть приданого: сундук с постельными принадлежностями. Вторая часть прибывает на следующий день. Ну, а вечером стороны жениха отправляется за невестой.

Невесту к этому времени одевают в традиционный наряд уже замужней кубачинки, принесенный стороной жениха за день до этого вместе с калымом. Когда

невесту выводят из дома, первым человеком, который встретится ей на пути, по традиции должен быть тот, кто сильнее всего желает ей счастья. Как правило, это её отец. Силу материнской любви никто не оспаривает, но тут вот какое дело – мама помогает дочке собираться. И следовательно, поджидать ее возле порога не может. Отец встречает дочь с кувшином с водой: чтобы жизнь его дочери в новом доме походила на чашу, наполненную счастьем, любовью и процветанием.

Невесту к дому жениха провожает целая процессия. А впереди нее обязательно идет женщина (родственница со стороны ее отца), которая несет в руках платок, – в него замотаны две бараньи кости и два хлеба. А перед ней мужчина с ковром в руках. Этот ковер расстелят в доме жениха.

Перед тем как невеста зайдет в свой новый дом, мужчина с ковром падает перед ней и мешает переступить порог. Он изображает боль в ноге. Чтобы «вылечить» ее, сторона жениха одаривает мужчину подарками.

Когда мужчина, которому «внезапно стало лучше», встает, невеста заходит в дом и ее усаживают в угол, по правую сторону комнаты. Мама жениха приветствует новых родственников и угощает

всех медом. Первая ложка, естественно, достается невесте. Раньше новобрачных оставляли дома, и никто их не беспокоил до следующего дня. Но сейчас друзья жениха и невесты частенько бегут к молодоженам, и невесте приходится сразу готовить хинкал.

В третий день новобрачных поздравляют. Основное действо происходит в доме жениха, где собираются родственники с обеих сторон. Молодоженов задаривают подарками и желают им счастья.

Чуть позже невеста снова надевает свадебный наряд, который дала в приданое ее мама, и исполняет свой первый танец в статусе жены.

После этого ее родители возвращаются к себе домой и ждут молодоженов и их близких в гости. Когда они прибывают, сторона жениха, как правило, исполняет шуточный обряд: что-нибудь крадут из дома родителей невесты. Это, к слову, может быть что угодно, хоть телевизор со стены, хоть ковер прямо из-под ног отца невесты. За «воришками» обычно кто-нибудь гонится, но украденное на место не возвращают, такая «добыча» уже принадлежит молодоженам.

Перед тем как молодожены отправятся домой, мать дарит своей дочери и зятю какие-нибудь предметы, которые в их роду передаются из поколения в поколение. Чаще всего это антикварная посуда.

На этом свадьба официально подходит к концу. А в Кубачи появляется еще одна счастливая семейная пара.

Руслан Бакидов

Иппатур Г. Зимний пейзаж, 1963 г., картон, масло, 50x35 см, КП-6087, Ж-270

ИНДЕКС ПМ828

4 651116 280082

Свободная цена

6 +